

Obrtni oddelek.

Jos. Mal.

Izdelke domače obrtnosti so v čim popolnejši meri skušali zbrati v našem muzeju že takoj ob njegovih prvih početkih (prim. razglas in načrt iz l. 1823). Oklic iz l. 1830 odn. 1832 je iznova pozival vse tovarnarje in obrtnike, da bi poslali po en izvod svojih izdelkov s kratkim opisom, slovenskim in nemškim imenom ter s tržno ceno. Merodajen je bil tu predvsem gospodarski moment, češ, da bo tu- in inozemstvo imelo priliko spoznavati v muzeju proizvode domače zemlje, jih primerno cenilo in kupovalo.

In res je v naslednjih letih prejel muzej vrsto najrazličnejših predmetov: izdelke ljubljanske fajančne tovarne, posodje steklarne na Javorniku pri Cerknici, izdelke kranjskih železaren in livaren, idrijske vzorce čipk, tržiški nogovičarski ceh je poslal razne moške in ženske nogavice, čepice in rokavice, Ribnica je dala rete, škatljice in razno prsteno posodo s posebnim ribniškim lončarskim kolovratom, iz Stražišča so prišli vzorci sit, ki so jih prodajali doma in po sosednjih deželah, razen tega pa so jih razpošiljali tudi še po Italiji, Francoski, Holandski, Belgiji, Nemčiji, na vzhodu pa po Hrvaškem in Ogrskem tje doli do Grčije; žimo za sita pa so si nabavljali celo iz Francije, Nizozemske, Poljske, Ogrske, Rusije, Valahije, Srbije in Bosne. Deset let poprej je izročil ljubljanski tesar J. Košir muzeju troje svojih lastnih modelov: za pokrit viseči most, za polžaste stopnice in za streho cerkvenega zvonika.

Muzejski statut iz l. 1870 omenja kot cilj zbiranja tudi tehnični in umetnostni oddelek, ki naj bi obsegal vse izdelke

domačega umetnostnega in industrijsko-obrtnega prizadevanja. Kranjska hranilnica je prav v ta namen in pod tem pogojem prispevala polovico gradbenih stroškov za novo muzejsko poslopje. Dočim so imeli dotlej pred očmi zlasti trgovske, praktične vidike, je s Smoletovo zapuščino (1885) prišla v muzej prva večja kolekcija starejšega mobiliarja, keramike (zlasti majolik), stekla, ur, orožja itd., ki je omogočila, da se pokaže zgodovinski pregled razvoja posameznih umetnostnih in obrtnih panog.

Razen Smoletove zbirke so kolikor toliko skupno razstavljeni le še izdelki cerkvene umetnosti, ki so po večini lastnina Škofijskega muzeja. Poznejše pridobitve so radi pomanjkanja prostorov morale biti razstavljene na različnih krajih, kjer se je pač našla kaka praznina. Sicer pa se je obrtni oddelek začel doslednejše in smotrnejše izpopolnjevati šele zadnjih par let. Vsega tega gradiva ni bilo mogoče razstaviti, vsaj tako ne, kakor bi bilo primerno. Zlasti velja to za razno drobnjav, ki jo je treba razložiti po vitrinah. Odbralo se je nekaj značilnejših predmetov, da more »Vodnik« na tej osnovi predočiti pregleden razvoj umetnostno-obrtnega udejstvovanja; za podrobnejši studij pa je treba pritegniti seve še magacinirano gradivo, ki pa je že katalogizirano in s tem za studij dostopno.

Kovinski izdelki.

Iz starejših dob se je v naš čas rešilo razmeroma največ predmetov iz železa, bakra, medi, cina in različnih zlitin. To je utemeljeno že v naravi snovi, ki je mogla kljubovati zobu stoletij; v poštev pa prihaja tudi mnogovrstna uporaba takih predmetov v potrebah in nujnostih vsakdanjega življenja, — zato starine te vrste razmeroma niso tako redke. Seveda taki obrtni izdelki nimajo vedno tudi umetniške cene, vendar pa nas že n. pr. starinske mreže na oknih, ograje balkonov in vodnjakov, okovi, ključavnice, ščitki in držaji na vratih in pri skrinjah morejo poučiti, da je često tudi navadni kovač imel mnogo lepotnega smisla in čuta za umetnostno ustvarjanje. Svoja dela so okraševali s tradicionalnimi motivi, ki prehajajo često že v stalen inventar prostonarodne, ljudske umetnosti,

deloma pa so delali po risbah in predlogah, ki so jih dobili na prodaj odnosno ki so si jih bili sami pripravili v svoji učni in popotni dobi kot rokodelski pomočniki. Izdelovalci posameznih predmetov večinoma niso znani. Le tam, kjer je bil obrat usmerjen na veliko, se nam je ohranilo tudi ime obrtnika (tako n. pr. vemo za Jesenkovo ključavničarsko delavnico iz 18. stol. v Škofji Loki, od drugod so nam znani izdelovalci orožja, od drugih panog pa n. pr. mizarji in okraševalci keramične robe).

Železna, pozlačena okenska mreža (sreda 18. stol.)

Predmetom iz kovin so dajali obliko, ki že po svoji zunanosti kaže na določen čas, ki ga često še bolj nedvoumno izraža ves način in slog ornamentike in pa razvoj tehničnega znanja. Kovinske izdelke so predvsem često cizelirali, t. j. okraševali so jih s punciranjem, vrezavanjem z dletom, s pilo in z iglo. Podobno se postopa tudi pri graviranju. Obdelovanje s kladivom je samo po sebi umevno, poseben način pa predstavlja *torevtika* v ožjem pomenu besede ali *tolčenje* (*getriebene Arbeit*): zlata, srebrna ali v obče kaka druga pločevina se položi na posebno podlago (iz svinca, smole itd.) in se s tolčenjem, vtiskavanjem in punciranjem obdeluje od obeh strani tako dolgo, da dobi zaželeno obliko. Za posamezne oblike, ki se večkrat ponavljajo, se pa uporab-

ljajo negativni, ki ustrezajo določenemu tolkalu. Ta način okraševanja je posebno pogost pri ključavnicah, ščitkih in okovju na omarah, skrinjah in vratih.

Pri *tavširanju* ali *damasciranju* se površina kovine, ki jo je treba tavširati z arabesknimi okraski (ponavadi s srebrnimi ali zlatimi žicami), najprej s fino pilo razhrapa. Nato se na to raskavo podlago položijo po risbi srebrne oziroma zlate niti odnosno ploščice, ki se pritrdijo ali s pritiskom ali pa s tolčenjem. Slednjič se še vse s polirnim jeklom izgladi. Včasih pa risbo kar z iglo vdolbejo, zareze razhrapajo ali s kislino ujedkajo ter potem vanje zlate odnosno srebrne niti vtolčejo.

Niello (iz lat. *nigellum* = črnikasto) je temna masa, ki nastane iz zmesi raztopljenega srebra, bakra, svinca in boraksa z žveplom. Ta raztopina se raztolče v prah, s katerim se pokrijejo srebrne in zlate plošče, ki imajo že vgravirano okrasje. Ta prevleka se potem na predmetu razstopi. Ko se ohladi, se prevleka previdno ostrga, razen onih poglobljenih mest z risbo, ki naj se nielirajo in ki ostanejo torej črna. Pač pa se končno vsa ploskev še gladko izpolira. V visokem srednjem veku je bila umetnost nieliranja v Italiji na višku, pozneje so jo zelo cenili v orientu, zlasti na Ruskem, odkoder so nam znani izdelki v tej tehniki za doze, pokrove ur itd. (Tula.)

Tudi *filigranska* obrt je danes omejena le bolj še na vzhodni del Evrope, ko je nekoč posebno cvetela v Benetkah. Obstoja večinoma iz ornamentalne okrasitve nakita z gladkimi, zavitimi ali rebrastimi tankimi zlatimi in srebrnimi žicami. V južnih predelih naše države izdelujejo še danes v tem načinu broše, gumbe, križce, molke, uhane, zapestnice in razne podstavke; starejša dela so pogosto v zvezi z emajlom. Kroglice pri filigranskih izdelkih nastanejo na ta način, da se položijo majhni koščki srebrne odnosno zlate pločevine v ogljeni prah, tako da se ne dotikajo med seboj, nakar se razstopijo: v prahu se ločena, razbeljena kovina sprime v drobne kapljice.

To bi bili v glavnem načini umetniškega obdelovanja kovinskih izdelkov. Čim dragocenejši je bil material, tem večjo skrb so polagali tudi na okrasitev. Kjer je šlo za predmete,

namenjene vsakdanji uporabi, tam je bilo tudi okrasje in gradivo ponavadi skromnejše; to pa je bilo že kar običajno za naše kraje, kjer se niso nikoli kopičila velika bogastva.

V dvorani V je razstavljena večina predmetov obrtne delavnosti in obrtnega konsuma naših krajev. Radi pomanjkanja prostora pa je največji del novo pridobljenih objektov moral ostati magaciniran odnosno so se posamezne skupine začasno razstavile, četudi jih ni bilo mogoče lokalno strniti v organsko celoto. Od kovinskih izdelkov srečamo v tej dvo-

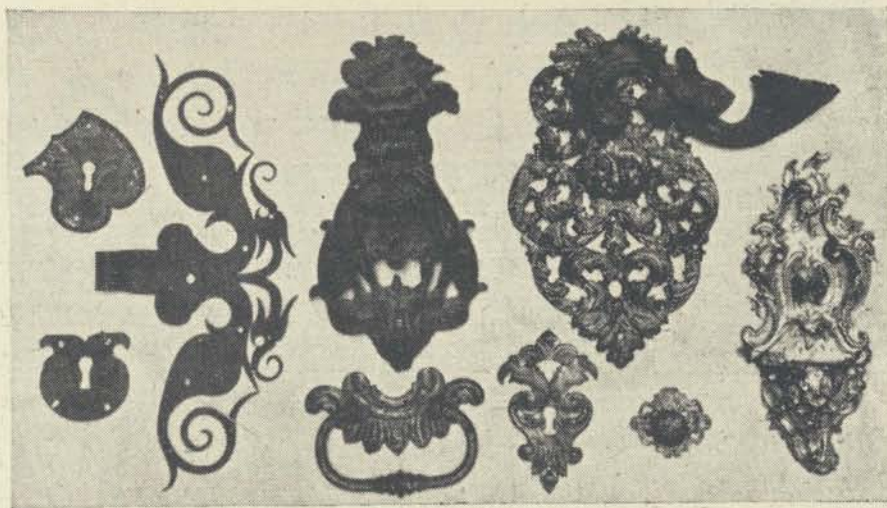

Del kovane stopniške ograje

rani v vitrini in prosto na steni pritrjene ključavnice (in to gotske kljunske in sklopne ključavnice, ključavnice s pokrovom in na zapah, viseče žabice), ključe, ključavniške ščitke, kljuke, male skrinjice za nakit, cehovske skrinjice, blagajne, okove za skrinje, vrata in omare, ročaje, tečaje, trkače, ščitke pri primežih vrat in držaje skrinj — vse gravirano, puncirano, klepano, tenjeno (gehämmert), deloma tudi tolčeno ali pa lito in prešano. Na posebnih manjših črnih lesenih ploščah je nekaj pocinjenih odnosno medenih, ročno

tolčenih okovov za omare, ki izhajajo verjetno iz Jesenkove delavnice v Škofji Loki (18. stol.).

Tu sem spadajo dalje kovane ograjne in okenske mreže, nagrobni križi, izvesni ščiti, svečniki ter železne skrinje z umetno izdelanimi ključavnicami. Razstavljena svetila, dopolnjena z magaciniranim gradivom, prikazujejo celoten razvoj od kresila pa do užigalice: čelešnike za trske, odprte smolne in oljne svetilke = leščerbe, rudarske svetilke, oljne svetilke na stenj, studijske in vozniske svetilke, ter škarje za čiščenje stenja. Zastopani so tudi predmeti kuhinjske priprave za ogenj in ognjišče (klešče za ogenj, raženj, burklje,

Okovi, ščitki, ročaji, kropilnik in trkač

ogrevalniki in likalniki) ter razno hišno orodje (škarje, merila, tehtnice, naprstniki, lovne priprave, volčja grebenica za psa itd.).

Tudi navadni namizni pribor nam pri natančnejšem opazovanju pokaže, kako različen je način okraševanja in kako mnogovrsten je bil uporabljevani material: s pločevino okovane nožnice, usnje z vtisnjenimi okraski, držaji iz kovine, roženine ali kosti, vloženi z medenino, bisernico, srebrom ali pa okovani s okrasnimi žeblički. Vilice in nože so izdelovali v bližini fužinarskih okrajev (v Železnikih, Sopotnici, Kropi, Bohinju, Tolminu); to blago pa je prihajalo k nam tudi iz Tirolske in Zg. Avstrijske. Tudi pasove in zaponke k narodni noši so deloma importirali od drugod in sicer tako

usnjate pasove, okrašene s cinastimi žeblički in steklenimi vložki, kakor tudi razne kovinske lite, tolčene, gravirane, cizelirane in tavširane pasove in zaklopne zaponke (večinoma iz druge polovice 18. do srede 19. stol.). Cinaste in medeninske verižne pasove za ženske narodne noše so izdelovali tudi v Mengšu. G u m b i, kovani, prešani, liti, gravirani, s cina-

*Gotski božjepotni znak
(iz cina)*

stimi, bisernimi, steklenimi i. dr. vložki, ploščati, skodeličasti in vzbokli so prišli k nam z Dunaja in iz Gradca (po večini so iz 1. pol. 19. stol.). V vrsti devocionalij so zbrani križci, svetinjske podobice, božjepotne spominjske medalje, romarski znaki, rožni venci, razni obeski i. dr.

Od figuralnih izdelkov domače provenience je na prosto pritrjeni polici ob steni razstavljenih nekaj predmetov iz železne livarne kneza Karla Viljema Turjaškega na D v o r u pri Žužemberku, ki je bila pred sto leti zelo na glasu. Predvsem so to lepo okrašeni svečniki (deloma kariatide), turjaški knežji grb, pridvižna podoba sv. Kozme in Damijana (s slovenskim

napisom), »Veronikin prt« s podobami 12 apostolov, mišji lovec kot obtežilnik za pisma, dvoglavi orel itd.

V omari s c e r k v e n i m p o s o d j e m (v dvorani V) so predvsem kelihi iz raznih časov. V romanski dobi jim je bilo stojalo okroglo, v gotski dobi (iz katere jih je v zbirki več) šesterolistno, kelihova čaša pa je jajčasta. Kadilnice in čolnički za kadilo segajo nazaj do 16. stoletja, največ pa jih je iz baroka, ki je bil pri nas umetnostno eno najbolj plodovitih razdobij in so se nekatere njegove oblike vzdržale, ko bi se po učnih kompendijih morala njegova veljava že davno izteči. Monstrance in relikviarji, patene, klešče za oblate, gotška škofova palica, banderni križi in svetilke izpopolnjujejo cerkveno opremo. V gotsko dobo nazaj segajo še krstilni pladnji iz medenine; pri starejših je na dnu posode v torevtični tehniki največkrat pred-

stavljen padec Adama in Eve. V kesnejši dobi so upodabljali tudi druge svetopisemske prizore (Marija z detetom, angeli itd.), vendar pa so često ponavljali deloma tudi še stare oblike.

Za namizno posodje (krožnike, skodelice, sklede, vrče, zajemače, žlice i. sl.) je prišel v 16. in 17. stol. zelo v navado c i n.

Kovinski predmeti za cerkveno uporabo

S svojim srebrnim bleskom je bil ponos kmetskih miz ob slovesnih prilikah. Iz rokokojske dobe so lepo zaviti vrči za kavo in mleko, posodice za sladkor, solnice, krožniki z valovito odrezanim robom, kropilniki, svečniki in leščerbe. Pogoste so tudi

steklenice z vijačnim pokrovom, v katerih so nosili koscem pi-jačo na polje. Vrsta cinastih posod sicer ni številna, vendar pa so pri tej omejenosti oblike in okrasje prav raznovrstne. Livarska obrt cina je bila zato v prejšnjih stoletjih visoko razvita. Oblasti so z uredbami določale razmerje cinastih zmesi, gra-verji in obrtniki odnosno cehi so poleg svojih znakov vtiskali

Gotski krstilni pladenj

na posode včasih tudi še leto zadnje oblastne uredbe glede cina. Pol orla s ščitom je pomenilo, da je cinu primešan svinec, cel orel s krono ali krona z rožo pa izdaja pravi angleški cin brez (zdravju škodljive) svinčene primesi; tudi znamka z angelskim grbom je bila na dobrem glasu. Rožni cin so izdelovali tudi v Celovcu, mnogo cinastega posodja pa tudi v Ljubljani, v zadnji dobi pa je prišlo največ cinastih posod iz Gradca (Zamponi). —

Po francoskih vojskah je začela uporaba cinastih posod (ki so nekatere dolgo ohranile svojo starinsko obliko) močno in hitro pešati. Ljubljanski zdravnik dr. Lipič trdi o. l. 1830, da je cinasto posodje prišlo pri nas takrat že precej iz navade.

V posebni omari so razstavljeni instrumenti za merjenje časa. Že v starem veku so določevali dnevni čas s solčno

Cinasto posodje

(senčno) in s peščeno uro. V srednjeveških samostanih so bile znane tudi ure s kolesjem, ki ga poganjajo uteži ali pa pero. V prvi polovici 16. stol. so izdelovali v Nürnbergu že prikladnejše žepne ure, ki so radi svoje ovalne oblike znane kot »norimberško jajce«. Muzejski izvod ima vgravirani črki V. S. (morda Veit Schaufl, München, ok. l. 1550). V 17. stol. so dobile žepne ure že današnjo okroglo in ploščato obliko (prim. t. zv. »Trenkovo« uro, delo Val. Stoss-a v Ulmu, 1654). V tem času so začeli pokrovje okraševati z emajlom in z dragulji, kar je bilo posebno v modi v naslednjem 18. stoletju.

Pokončne ure v omarah so se razvile iz priprostih stenskih ur, kojih kolesje je bilo prvotno železno, pozneje često popolnoma leseno (končno iz medenine), uteži kovani, liti ali kameniti, zvonci pa iz stekla (pozneje iz kovine). V naše kraje je prišlo največ takih navadnih ur iz Schwarzwalda. Izdelovali pa so jih tudi naši domači urarski obrtniki, ki so seveda izvrševali i finejše vrste. Najstarejše ure v pokončnih omarah so iz barčne dobe; niso se bogve kaj spremenile, le njihovo okrasje se je ravnalo po slogu časa. Iz baroka so tudi male ure, ki so stale po kaminih, mizicah, pisalnikih itd. Sprva so jih premogli le imenitniki, v rokokojski dobi jih srečamo tudi že v imovitejših meščanskih hišah. V empirski dobi pa so že kar splošno v navadi;

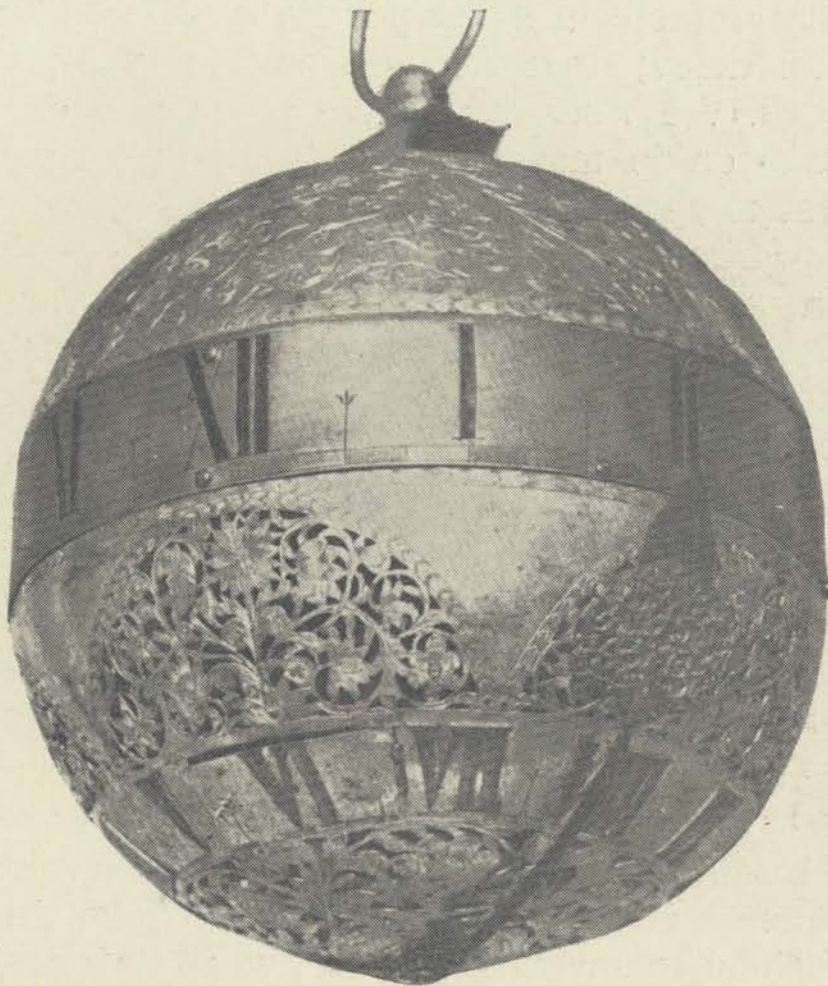
Ovalna žepna ura (lice in notranjščina); 16. stol.

le-te ure imajo dva ali štiri alabasterske stebriče, okrašene so z vsem okrasjem tega sloga, celo nihalo ima često obliko amoretov, v ozadju pa neredko zrcalo. V preprostejši izdelavi (tudi popolnoma zaprte v omaricah) so v naših krajih zelo pogoste slične ure iz bidermajerske dobe.

Zunanjščino ur so ponavadi tudi bogato gravirali, slikali ali pa okraševali s tolčenjem, niellom, emajlom in z raznimi kovinskimi obložki. V 18. stol. so bile zlasti priljubljene male porcelanske namizne ure. Še iz prve polovice tega stoletja je ura v obliki prosto viseče krogle: svojevrstna posebnost dela in načina izvršitve. Uro iz pozlačene medenine, ažurirano in gravirano je napravil J. May v Berlinu l. 1748.

V drugi polovici dvorane IV je zbranega nekaj vrst orožja. Ko se človek z lastno močjo in spretnostjo ni mogel več uspešno braniti, je začel izboljševati svoje obrambeno in napadalno orožje. V svojo obrambo je uporabljal predvsem čelado ali šlem, ki je bil prvotno (ako govorimo le o srednjeveških oblikah) loncu podoben pokrov z zarezi za oči. V

14. stoletju dobi šlem premakljiv vizir, v naslednjem (15.) stoletju pa se cela čelada močno prilagodi obliki glave. Pozneje so del čelade izpod vizirja zvezali s prsnim oklepom. Na čeladah in ščitih so vitezi v okras in radi oznake imeli grbe iz vtiskanega usnja, tolčene pločevine ali pa iz lesa izrezljane in često poslikane. Konjeniki so obdržali te čelade še daleč v 17. stol. (zadnji spomini nanje so živeli še v pokrivalu nekdanjih avstrijskih ulancev), pešci pa so imeli le navadne, pri vzhodnih Slovanih običajne napadalne čelade, ki so jim s primernimi privitimi dostavki varovale lobanjo, tilnik, ušesa in nos. Te vrste čelad so se vzdržale do konca 17. stol. (Na vrhu omare s puškami je nekaj primerov takih napadalnih čelad.)

Krogličasta ura (J. May, Berlin, 1748)

Ostalo telo so si zavarovali s pločicami, ki so jih prišili na usnjato ali platneno podlago. V 12. stoletju so obročkaste pločice pritrdili drugo na drugo (neposredno, brez vsake podloge): tak oklep je bil kot iz verižice sestavljen in se je, postavljen na tla, sesedel ter bil zato za prenašanje zelo prikladen. S podobnim mrežastim oklepom so si bojniki pokri-

vali tudi noge. Radi trdnosti so pokrili rame s posebno železno ploščico, prav tako pa pozneje tudi oprsje, vrat, lakti, stegna in kolena. Kesneje (konec 14. stoletja) so te posamezne plošče napravili iz premikajočih se manjših delov, ki so viteza obdajali nalik luskam rakovega repa. Spodnji mrežni oklep je sedaj mogel odpasti, ker se je novi ploščasti oklep držal sam skupaj. Iz tega nastane proti koncu 15. stol. novi gotski oklep, kjer sta sicer oprsje in hrbet pokrita s ploščo, ki pa sestoji iz premičnih delov; tudi rokavice sestojijo iz delov po načinu rakovih lusk. V 16. stoletju so vse posamezne dele kovali grebenasto, tako da je mogel meč zadevati le ozke ploskvice in je zato vedno spodrsaval.

Proti koncu 16. stoletja so začeli opuščati oklopje na nogah in so viteški konjiki začeli nositi le visoke usnjene škornje. Prsni in nahrbtni oklep se je obdržal do začetka 18. stoletja, dočim so ostale dele železne oprave opustili že takoj po končani 30-letni vojni, železne rokavice pa izginejo proti koncu 17. stoletja. Ko je bila orožarska kovaška umetnost izza srede 16. stoletja na višku, so prišli v navado tolčeni, ujedkovani, posrebreni in pozlačeni oklepi. (Prim. v muz. zbirki podoben obvrtni oklep iz 1. pol. 17. stoletja s prizori iz turških bojev.) Prvotno lesene ščite so izza 13. stoletja prevlekli z usnjem ali platnom. Sredi 15. stoletja so ščite uporabljali le še pri bojnih igrah, iz prihodnjega stoletja so znani samo lahki okrasni ščiti.

Od napadalnega orožja je bil od nekdanj najvažnejši meč, ki dobi v visokem srednjem veku krvni žlebič na rezilu. V omarah št. 3, 4, 5, 7, 9 je razstavljena zbirka mečev v kronološkem redu. Mnogo od teh, zlasti najstarejših z zlato znamko, so našli pred sto leti v strugi Ljubljanske ob priliki njene poglobitve. Pri najstarejših ima glavica držaja obliko gobe ali jabolka, v 15. stol. prevladuje oblika krogle, v 16. pa jajčastohruškasta. Odbijač (križ pri ročaju) je do 11. stoletja raven, v 13. stoletju se nekoliko povesi, a dobi v naslednjem zopet obliko križa, toda z nabrekli koncema. V 15. stoletju je odbijač zopet rahlo navzdol obrnjen in nekoliko izpodvit, potem pa ga izpodrine obročasto oziroma košasto zavarovan držaj. Meči so do 14. stoletja služili predvsem za udarec, odtlej pa za sunek, zato postanejo rezila daljša, konice pa grebenasto

ojačene. Da so s silnim zamahom napravili v gosto strnjeni jezdni vrsti vrzel in s tem prosto pot, so proti koncu srednjega veka uporabljali velike meče »flamberge« (z valovito obreznim rezilom), ki so jih držali oberoč. Pešci, ki do 15. stoletja v primeri z jezdecimi niso prišli do prave veljave, so bili redko

Del obvratnega oklepa (zač. 17. stol.)

oboroženi z mečem, ali pa so jim dali le kratke, neokretne meče, kakršni so se ohranili iz kmečkih uporov; sicer so rabili predvsem bojne sekire in kije ter kopje ali sulico. — Enostransko brušen meč za sunek in za udarec je bil prehod k sablji, kot orožju za sekanje.

Ob koncu 16. stoletja se iz Francije sem udomači za sunek namenjeni rapir, ki se vzdrži nekako do l. 1680, ko ga izpodrine iz takratnih bojev z Osmani poznana, lahno zakrivljena ogrsko-turška sablja (palaš), rapir pa je postal meščansko in dijaško orožje odnosno uradniška paradna sablja. — Bodala se razvijajo vzporedno z meči, ki z njimi vred ob koncu 17. stoletja izginejo.

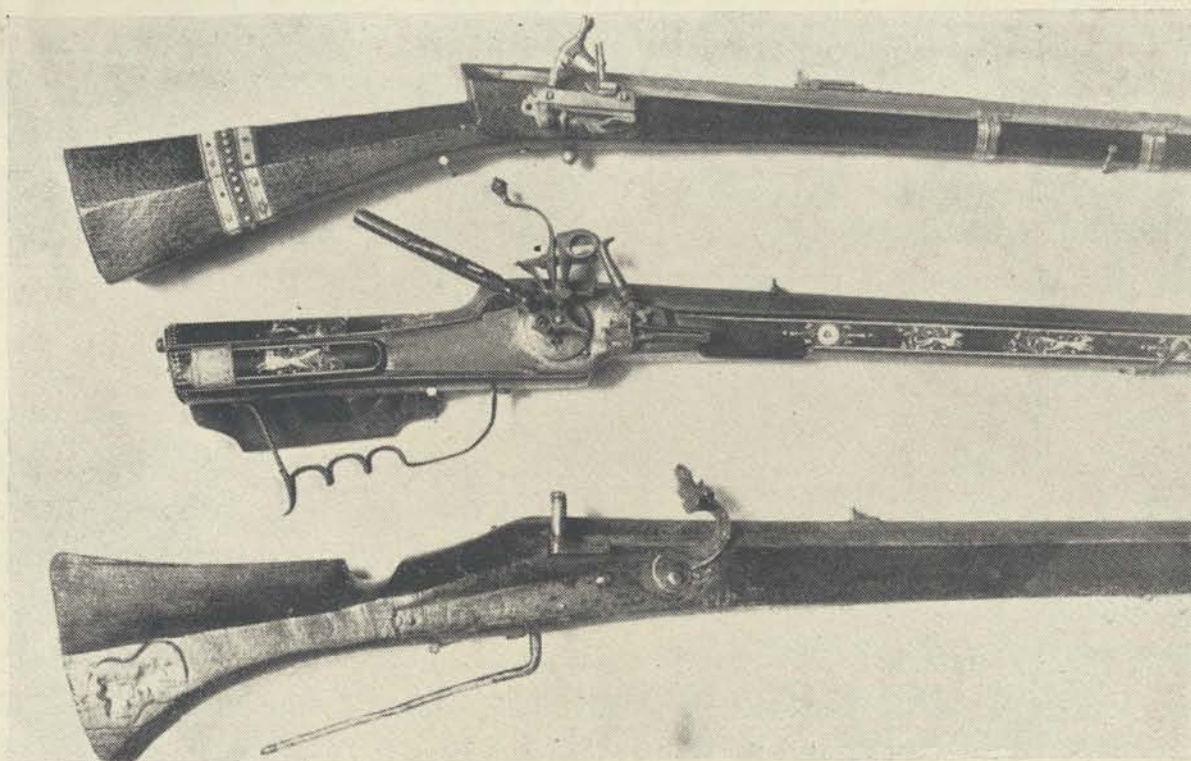
Orožje pešcev (glej stojalo sredi dvorane IV) je nasajeno na daljšem toporišču. Sulica je imela različno dolg drog in prav tako različno obliko in dolžino osti. Kopje pehote je bilo včasih do 6 m dolgo, ost sama je bila kratka, na drog pa je bila pritrjena z dolgimi železnimi uhlji. Partizana predstavlja na drogu nasajeno meču podobno rezilo, ki ima razen tega še dvoje stranskih kopij; držala se je nekako do l. 1680. Helebarda ima zgoraj dolgo ost, spredaj sekiro, zadaj pa kavelj, da potegne sovražnika k sebi. V gotski dobi so bile namenjene predvsem za sunek, zato so konice izredno dolge. Tudi helebarda izgine sredi 17. stoletja, podedoval jo je kot nekako svojo oznako vaški nočni čuvaj.

Vse te in še druge vrste orožja na drogu so dobile večji pomen s pehoto, ki je postajala s strelnim orožjem izza 15. stoletja tem važnejša, čimbolj so bili neuporabni težko gibljivi oklopni jezdec. Tudi koncem 17. stoletja v francoski armadi vpeljeni bajonet, ki se nasadi na puško, je nekako orožje za drog, kakor stara sulica. — Od nekdanj je bil seve v navadi že omenjeni bojni kij, ki so ga deloma okovali z železjem; strašna je bila »jutranja zvezda« iz kmečkih uporov 15. in 16. stoletja, kij, nakovan s štrlečimi žebli. Vitezi 15. stoletja so rabili železne, deloma robovnate kije. V omari je na vpogled tudi zbirka konjskih uzd in viteških ostrog; med njimi tudi en »konjederec«, t. j. trizobčast kos železa, kakršne so nametali po tleh, da bi preprečili napad sovražne konjenice.

Pred iznajdbo smodnika so streljali z lokom in pšico odnosno s samostrelom, ki so ga rabili zlasti od 13. do 16. stoletja. Pri najstarejšem strelnem orožju s smodnikom je bila luknjica za vžiganje zadaj na zgornji strani cevi; še v začetku 15. stoletja so jamico prestavili na stran ter ji dodali malo ponvico za vžigalni smodnik. Okoli l. 1420 dobi puška petelina, ki je držal tlečo gobo (lunto). Na prostem polju je strelec pri merjenju naslonil puško (arkebuso) na posebne, v tla zasajene vilice. (Glej za to in za naslednje primere pušk in pribora v omari št 9.)

Zažiganje smodnika z gobo pa je bilo precej nerodno. Zato pomenja iznajdba nekega norimberškega urarja iz l. 1517 velik napredek s tem, da se zapali z iskrico: ob ponvici je pritrjeno

nazobčano peresno kolo, ki je sproženo udarjalo odn. drgnilo ob kremen na petelinu ter kresalo iskre, ki so užigale smodnik v puškini ponvici. Iz te puške s kolescem ali s »celinom« (Radschloßgewehr) se je proti koncu 16. stoletja razvila puška s sklopnim sprožilom (Schnappschloßgewehr), ki ima že pravega sprožilnega petelina s kremenom, ki udari ob pokončno

*Puška z lunto, s „celinom“ in s sklopnim sprožilom
(po vrsti od spodaj navzgor)*

postavljeni pokrov ponvice, ga pri tem vrže nazaj in ukreše obenem potrebno iskro. Z manjšimi spremembami in izboljšavami, zlasti s prenosom vseh važnejših ključavničarskih delov v notranjost orožja, se je puška s sklopnim sprožilom obdržala več kot 150 let. Še pred sredo 18. stoletja so začeli namesto lesenega nabijača rabiti železnega; ob koncu istega stoletja pa se pojavijo že vžigalne kapice in je bila zato dežju in vlagi izpostavljena ponvica odtlej odveč. Prve uporabne puške za basanje od zadaj so izdelali pred sredino 19. stoletja. Prve pištole s »celinom« datirajo nekako iz l. 1550, pravi samokresi (pištole z več naboji) pa so znani izza 17. stoletja. —

V omari je razstavljen tudi še razni drugi lovski pribor: ključi za puške s kolescem, škarje za rezanje krogel, rogovi in merice za smodnik, lovske torbe itd. Ročaje mečev in bodal ter kopita pušk in pištol kakor tudi cevi same so orožarji znali primerno okrasiti z damasciranjem, tolčenjem, kaljenjem, ujedkovanjem, cizeliranjem, graviranjem ter z raznimi dragimi kamni.

Nad omaro s pištolami visi velika bakrena plošča, kjer je v torevtični tehniki (in poslikano) predstavljena zmaga Andreja Turjaškega nad Turki pod Hasan pašo v bitki pri Sisku na sv. Ahacija dan (22. junija 1593), dalje slovesnost zmage v Karlovcu (desno spodaj) in (poznejše) obleganje Petrinje. Podoba je napravljena l. 1731 na osnovi slik in bakrorezov, ki jih je poznal že Valvasor.

Email in steklo.

Že v starem veku so poznali s svincem mešano, lahko tekočo, s kovinskimi oksidi barvano emailno stekleno maso. Niso pa uporabljali emaila, kakor danes, da bi ž njim prevlekli kovinske predmete v celoti, marveč le za dekoracijo. Kakor pri mozaiku, ki združuje raznobarvne delce v eno sliko ali v en okrasni vzorec, tako so tudi raznobojen email stavili drugega poleg drugega. Da se ostrina prehodov v tekočem stanju ni zabrisala, zato so email (sklenino) vlivali med žice, ki so bile pritrjene v obliki zaželenega ornamenta (email cloisonné), ali pa v izdolbine, ki so jih izgrebli v predmet (email champ-levé).

Steklarska industrija je bila pri starih Egipčanih tako visoko razvita, da je n. pr. cesar Avgust zahteval, da mu je podjarmljeni Egipt plačeval del tributa v steklenih izdelkih. Že naš muzejski rimski oddelek (prim. polhovgrajske in nekatere emonske najdbe) pa dokazuje, da so Rimljani v kratkem dosegli svoje učitelje. Pod Konstantinom Velikim in v dobi pritiska severnih narodov je steklarska obrt cvetela v Carigradu, ki so mu jo v 14. stoletju prevzele Benetke. Benečani pa niso izdali tajnosti, kako se izdelujejo določene vrste finega stekla. Zato steklarjem niso dovolili, da bi smeli kdaj zapustiti meje republike. Z izgovorom, da je treba mesto

varovati pred nevarnostjo ognja, so premestili steklarsko industrijo na otočič Murano, kjer so jo lažje nadzirali in kjer še danes cvete.

Tekočo steklovino predelujejo s pihanjem (zlasti za posode), ulivanjem (za ploskovito steklo) ali stiskanjem v tvorila, pri čemer pa se zraven uporablja tudi način pihanja in ulivanja. Marmorirano steklo nastaja tako, da se zmešajo kosci raznobarvnega stekla ali pa da se le-ti naknadno raztopijo v drugi tekoči steklovini. Če se raztopijo tenke barvane ali bele steklene palčice obenem s prozorno steklovino, potem dobimo filigransko (»benečansko«) steklo, dočim se pri millefiorskem steklu raznobojne palčice pred topitvijo tako razvrste, da pokaže prerez celote pravilen vzorec.

Steklo so okraševali razen tega še z brušenjem, graviranjem, ujedkanjem in slikanjem. Na Češkem, kjer so izdelovali posebno čisto kristalno steklo, so v začetku 17. stoletja iznašli graviranje stekla z diamantom in s kolescem (severnočeško steklo: Haida). Bogato brušeni in gravirani kozarci so bili potem do srede 18. stoletja zelo priljubljeni; ker je največ tega blaga prišlo iz Češkega, so nazivali splošno to steklo »češko«. Gravirali so pokrajine, ljubavne in lovske prizore, napise in razno vitičasto okrasje. Večjih vboklin pa niso izbruševali, marveč so jih pripravili že prej v mehkem stanju s pihanjem ali vtiskanjem. Znana so »benečanska zrcala« z brušenim okvirom iz barvanega, nebarvanega in zrcalnega stekla; vendar se dobijo tudi pristna, stara beneč. zrcala z okviri v drugem materialu. Proti koncu 18. stoletja so sloveli češki »rubinski« kozarci s svojo žarečo barvo, ki jo je slučajno iznašel s primešavanjem zlata neki alkimist.

Eden najvažnejših in najstarejših načinov okraševanja steklenih izdelkov pa je bilo barvanje in poslikavanje. Slikali pa so tako, da so sestavljali koščke v masi barvanega stekla (podobno kakor pri mozaiku) ali pa, da so risali in barvali kar neposredno na stekleno ploščo in so te barve naknadno vžgali. Ker pri naši nerazviti srednjeveški steklarski obrti še niso znali napraviti velikih, ravnih steklenih ploskev, so kakor pri mozaiku razkosali tla v razdelke in jih izpolnili z listnimi ornamentami. V tleh pa se vrstijo simetrični medaljoni

s prizori iz sv. pisma in življenja svetnikov. Svinčeni obrobek, ki opasuje posamezne dele stekla, pa podaja obenem tudi glavne obrise podob odnosno ornamenta. Podrobnosti (poteze obraza, osenčenje in podobno) pa so izraževali s pomočjo šrafi-ranja in črne ali rjavkaste emajlne barve (Schwarzlot), ki so jo potem vžgali. Včasih so si pomagali tudi z manj prozornimi in smolnimi in jantarjevimi barvami, ki jih ni bilo treba vžgati. Izza srede 14. stoletja so znali steklarji izdelovati že večje plošče: slikarji na steklo so zato uporabljali sedaj manj svinca in so mogli risati večje podobe. Obraze so slikali na brez-barvno steklo z rdečkastosivim emajlom, dno je bilo ponavadi višnjevo ali rdeče, sprva enobarvno, kasneje vzorčasto.

Pri steklenih kozarcih in čašah, ki so prišli v navado zlasti izza 17. stoletja, so uporabljali često tudi tako zvano prestre-zalno steklo (Überfangglas): stene so bile sestavljene iz več raznobarvnih steklenih plasti, ki so jih posamezne odbrusili, da so se pokazale spodnje, drugačne barve. Da je bil ornament bolj pester in da ni bilo treba za vsako barvo posebne plošče, so zraven tega obrušena mesta tudi še barvali.

Slikanje na steklo, ki je prišlo posebno v poštev pri vi-sokih oknih gotških cerkva, je v 16. stoletju, v dobi ostrih reformacijskih in protireformacijskih bojev, hudo nazadovalo. Baročna doba je razen tega ljubila svetle prostore in tako je slikanje na steklo kmalu popolnoma propadlo. Ta umetnost se je potem iznova poživila v 1. polovici 19. stoletja; kakor že prej, pa so se tudi sedaj zelo posluževali emajlnih barv, ki jih je bilo v vseh odtenkih dovolj na razpolago. To je trajalo do srede 19. stol., ko so največ slikali z lakastimi barvami (ličano steklo). Iz te zadnje dobe so iz področja ljudske umetnosti znane podobe, slikane negativno pod steklom, z oljnimi barvami (včasih tudi z zlatim ali srebrnim dnom), ki so prihajale v naše kmečke domove z Bavarskega, Zgor. Avstrijskega, Tirolskega (zlasti take z brušenim, steklenim, zrcalnim okvirom) in z Moravskega. S takim slikanjem pa so se seveda ukvarjali tudi domačini (n. pr. v Selcah, v Poljanski dolini, v Črnem vrhu nad Idrijo in v okolici tribuško-čepovanskih steklaren na Goriškem).

V rokokojski dobi so včasih pokrajinske podobe slikali na dvoje steklenih plošč; na ta način so posebno dobro označili globino, slikajoč ospredje na prvo, ozadje pa na zadnjo ploščo.

Iz zbirke slikanega, graviranega in brušenega stekla

V 18. stoletju so radi izdelovali »žganjarske kužke«, posodice v obliki psov, volov ali drugih živali, tudi sodčkov, ki so jih napolnili z barvastim likerjem in postavljali na mizo. Pozneje

so bile borno poslikane le še stekleničice za blagoslovljeno vodo in za dišave. V empirski in bidermajerski dobi so bili kozarci težki, v slednji že kar neokretni, zlasti slikarija (pogosto z lakom) na posodju iz belega, motnega stekla (ki je prišlo takrat na trg kot nadomestilo za porcelan) je bila upravnostna.

Okna so zapirali v srednjem veku z zastorji iz blaga, z lesenimi polknicami, z mehurjem, roženino ali s sljudo. V 16. stoletju so potem imeli tudi že v mnogih meščanskih hišah okna z malimi, litimi, vzboklimi (obličastimi) šipami, ki so bile vdlane v svinčene obode (Buzenscheiben). Z 18. stoletjem pa izginejo tudi obličaste šipe. Od teh je bila ena ali druga barvana, včasih vmes tudi vstavljena kaka dekorativna plošča z grbom, imenom, hišnim znakom i. sl.

V obrtni dvorani so v omari 1 razstavljene posamezne vrste opisanih steklenih izdelkov; v manjši pultni omarici je nekaj predmetov z emajlnim okrasom (m. dr. tudi kmečki uhani »zamorčki«, ki so jih izdelovali na Reki, po meri sestavljali pa tudi v Ljubljani).

Glede naših domačih steklarn bodi omenjeno, da sega najstarejša doslej ugotovljena v začetek 18. stoletja. Ko je namreč Avstrija z ustanovitvijo Orientalske kompanije nameravala streti trgovsko moč Benetk, so za svoje prezaposlene tvornice rosoglia potrebovali silno mnogo steklenic. To je podprlo razvoj prve steklarne, ki so jo l. 1722 ustanovili nekateri Hamburžani »na Melinah« pri Tribuši na Goriškem, kjer je bil izboren pesek in dovolj lesa. Steklenice so prodajali na Španško, kjer so v njih razpošiljali vino v Indijo. Ko so bili gozdovi na prvotnem mestu izsekani, se je selila steklarna naprej v sosednje kraje: v Mrzlo Drago, potem pa pod Poldanovec v Mojsko Drago, ki je še sedaj v spominu kot »nova glažuta«. Prenehala je o. l. 1830, ko so bili gozdovi že močno izčrpani. Izdelovali so črne, pozneje zelenkaste in prozorne steklenice, posodice za peščene in vodne ure, lekarniške vrče, vaze z roči, polihromno okrašene kozarce s skleninskim dekorjem, posodje v valovitem, filigranskem, belem in pisanem steklu. Poskušali so tudi izdelovati figurine, kristalno steklo in zrcala. Izkopani predmeti dokazujejo, da so tu izdelovali vse vrste stekla, kakor

na Muranu in na Češkem, razen steklenega emajla, biserov, umetnih kamnov in drugih posebnosti beneških steklarn. V postranski obrti so izdelovali glazirane terakotne lonce in vrče.

Po končanih francoskih vojnah je pričela obratovati razen tedaj ustanovljene v Zagorju ob Savi tudi steklarna na Javorniški gori pri Cerknici (Žiga Pagliarucci). Izdelovali so pa le navadno vzboklo steklo za posodje vsakdanje rabe in valjane plošče za šipe. Blago, namenjeno za grški in levantinski trg (vrče, skodelice s pokrovom, steklenice za tobak, kropilnike, svetilke za stolpe in ladje, solnike in steklene posode za olje in jesih) ali za Ameriko, je šlo preko Trsta in Reke v svet, — tovarna pa je delala tudi za domači konsum. Tudi knezi Auerspergi so imeli v Gotenici pri Kočevju svojo steklarno. Steklarne v bivši mariborski in celjski kresiji (Glažuta pri Svetini, Dramljah, Trbovljah, Žusmu in Soboti pri Sv. Lovrencu na Pohorju i. dr.) so odprodale zelo dosti blaga v južno Italijo.

Keramika.

Lončarska prst je različna po barvi, ki je odvisna od rudinskih in rastlinskih snovi, ki so zemlji primešane. Različna pa je tudi glede na svojo trdoto: navadna ilovica je primerna za opeko, glina za lončarske izdelke, če pa vzdrži veliko vročino, je uporabljiva za fajanso odn. (če je še trpežnejša) za kamenino, najplemenitejša pa je porcelanska glina, ki pokaže na prelomu nekoliko steklenega leska. Lončevino so v orientu že v starem veku položčevali. Pozneje pa so na glazuro (sklenino) pozabili, po preseljevanju narodov so se morali v Evropi lončarstva skoraj popolnoma iznova oprijeti.

Močne pobude so prinesli s seboj arabski osvojevalci Španije. Poznali so umetnost pisano emajlirane lončevine, zlasti opakno cinasto glazuro, dočim so v Evropi dotlej uporabljali le svinčeno glazuro, skozi katero pa je prosevala umazano-rjava ilovka. Tehnika, pa tudi način mavriškega okraševanja je iz Španije prišel v Sicilijo in na Balearske otoke ter je največji od njih (Majorka) dal v Italiji svoje ime za novo lončarsko obrt »majolike«. Tu, v Italiji, pa je na drugi strani pomagal tudi bizantinski vpliv, da se je keramična umetnost zopet dvignila. Ker svinčena sklenina ni zakrila ilovnate pod-

lage, so že zgodaj (zač. 15. stol.) pričeli polivati posode z belo prsteno barvo, ki so jo potem lahko vžgali (Biscuitbrand), nakar je šele prišla barvasta glazura. Emajlna polivka je bila sprva — kakor rečeno — bela, pozneje pa so poznali tudi rmenno, opakno višnjevo, črno in bakrenozeleno. Tajnost cinaste glazure so nekaj časa varovale tovarne v Faënzi (odtod ime za f a j a n s o) in v Florenci, kmalu pa so zasloveli tudi izdelki nekaterih drugih mest (Pesaro s svojo reliefno ornamentiko, Bologna, Pisa, Urbino); višek je dosegla majolična industrija sredi 16. stoletja. Posode (sklede, krožnike, vrče, vaze, svečnike, solnike, tintnike itd.) so žgali najprej neglazirane, potem so jih glazirali, poslikali in nato šele dokončno žgali. K zgoraj naštetim barvam je prišla še zelena, rubinska in mesnordeča; v duhu časa so predstavljali najčešče mitološke podobe. V Italiji je doma tudi t. zv. kmečka majolika s primitivno poslikanimi predmeti za vsakdanjo uporabo (posode za vino, olje in vodo, oljne svetilke itd.).

Izza 16. stol. je cvetela in slovela fajančna industrija v holandskem D e l f t u. Vsakovrstno posodje, vaze, figure ter plošče za oblaganje sten in miz so izdelovali iz rumenkaste gline,

Evangelistovski vrč (1630)

ki so jo oblivali z belo barvo. Izdelke so potem poslikali večinoma v višnjevi barvi in temno obrobljene, pozneje pa tudi pod vplivom vzhodnoazijskih vzorcev v stremljenju, da bi posnemali okrasje kitajskega in japonskega porcelana, ki je od 17. stoletja dalje vedno pogostejše prihajal na Holandsko. Odtod so majolično obrt prinesli protestantski begunci na Anglesko, kjer je prizadevanje imitacije kitajskega porcelana

prineslo okoli srede 18. stol. lepih uspehov J. W e d g w o o d u. Njegovo namizno posodje je iz rumenkastobele,

Vrsta posameznih pečnic

goste in trde mase, ki jo pokriva trpežna prosojna glazura. Tudi slikarska izvršitev je ponavadi solidna. Te izdelke so k nam uvažali največ preko Trsta (zlasti za Notranjsko).

Italijanske majolične proizvode so posnemali tudi na Nemškem. Najprej in najbolj se je lončarstvo razvilo v Nürnbergu, pa tudi drugod je keramična obrt nenadoma vzcvetela. V naše kraje so prišli ti izdelki čisto tudi po romarjih v Achen in Köln (prim. v muz. zbirki kameninski t. zv. evangelistovski vrč z letnico 1630 iz Kreussen-a na Bavarskem ter vrče za pivo iz spodnjerenskih in sosednjih nemških ter holandskih tovarn, večinoma v umazanorumeni ali sivkastorjavi barvi, s cinastim pokrovom, dekor pa čisto v modri, včasih pa tudi še v temnokarminasti barvi; eden od teh — najbrž rae-renske provenience — predstavlja, kakor pove tudi napis, telesna dela usmiljenja in nosi letnico 1659).

K dobri stanovanjski opreми je spadala arhitektonsko dobro sestavljena in primerno okrašena peč. Dokler pa se ni v teku 17. stol. keramična industrija v Srednji Evropi razmahnila, so pečarji ponavljali vzorce, ki so jih našli pri drugih obrtnih panogah; zato so ponavadi izdelki nekoliko mlajši, kakor pa kaže njihova sestava in ornamentika. Starejše pečnice so okraševali predvsem s prizori iz sv. pisma, s podobami vitezov in z grbi, po sredi 18. stol. prevladujejo Marijine podobe, sveti monogrami in skupine križanja (zlasti za vogelnike), v začetku 19. stol. pa srečujemo največkrat okrasje z grbi (zlasti navaden je pri nas že prej udomačeni dvoglavi orel). Muzej ima v svoji zbirki posamezne pečnice izza gotske periode, iz baročne, rokokojske, empirske in bidermajerske dobe pa kompletne, razmeroma še dobro ohranjene grajske in meščanske peči, ki jih zaradi pomanjkanja prostorov ni mogoče razstaviti.

Ker je bila kemija še nerazvita, so mogli le s poskušavanjem odkriti bistvo tako visoko cenjenega kitajskega porcelana. Na Francoskem so v Sèvresu po sličnih poskusih začeli izdelovati nekak mehki porcelan, ki je najbolj soroden fini beli fajansi. Pravi porcelan pa je za Evropo odkril v začetku 18. stol. alkimist Böttger, nakar so v Meissnu ustanovili prvo porcelan-

sko tovarno, ki je kot dekor na posodah rada uporabljala vzhodnoazijske motive. Tajnost izdelovanja se ni mogla vzdržati. Že koj v naslednjih desetletjih so v najrazličnejših krajih in državah ustanovili nove porcelanske manufakture; tako n. pr. l. 1718 na Dunaju (obrat so l. 1865 opustili), sledil je Höchst (1720), Capo di Monte in Neapel (1743), Berlin (1750), Monakovo in Ludwigsburg (1758), Rudolstadt (1762), Kopenhagen (1772) itd. Ko so leta 1768 odkrili na Francoskem kaolinska ležišča, so pričeli v Sèvresu izdelovati pravi, trdi porcelan. V Berlinu so izumili t. zv. litofanijo: v plošče iz trdega, neglaziranega, biskvitnega porcelana so vtiskavali podobe tako, da je različno debela porcelanska plast — proti luči gledana — dala senčne obrise nalik tuševi risbi. Na Ogrskem je v Herendu pri Vespri mu Fischerjeva tovarna spretno posnemala kitajski, meissenški in sèvreski porcelan, ne da bi

Rokokojska peč (še ni razstavljena)

hotela varati (ker je za svojo oznako imela ogrski drž. grb); njeni izdelki so prišli v promet tudi v našem Prekmurju.

Od jožefinske dobe dalje je vsem prednjačila dunajska porcelanska tovarna, ki je svoje izdelke okraševala po načrtih in predlogah najboljših umetnikov (med temi je bil tudi L. Janša). Posode so večinoma čez in čez poslikali v duhu novega, klasicističnega okusa: nemirne in zaokrožene linije so opustili, vse je gladko in premočrtno, ornamentika pa posnema stare grške vzorce. Celo blesk porcelanske sklenine je odbijal in so zato prišle v modo hladne, umerjene biskvitne figure. V bidermajerski dobi je prevladoval rastlinski dekor, ki so ga pozneje izpodrivali deloma japonski vplivi. Po prvem zaletu se je tako napovedoval propad. V empirski dobi je večina porcelanskih tovarn prenehala, le največje so se mogle vzdržati. Propadle pa so prav tako tudi številne fajančne tovarne, ki jih je nekoč priklicala v življenje prav težnja, odkriti skrivnost porcelana.

Seveda se tudi naše domače fajanse (prav za prav izdelki iz belkaste gline) ob takih razmerah niso mogle držati. Podjetni Žiga Cojz je osnoval v Ljubljani take delavnice (tovarne jih ne moremo imenovati), ki pa so kmalu prešle v druge roke (Jož. Alborghetti, bratje Wasser). Razen po Kranjskem in Goriškem so prodajali te za vsakdanjo uporabo namenjene izdelke zlasti na Hrvaško. Namizne nebarvane posode klasicističnih oblik imajo pri pokrovih za držaj oblike sadja in sočivja (spomin na rokokojsko dobo). Obrat pa so opustili že v tretjem desetletju 19. stol.; saj je bilo neugodno dovolj že samo dejstvo, da so morali »porcelansko«
zemljo dovažati deloma iz Dolenje vasi pri Selcah nad Škofjo Loko (iz parc. »za šijo«
v Jablanovici). Ker je imela ljubljanska tovarna predvsem le namen, da izdela posodje za vsakdanjo uporabo malega meščana in kmeta (blago za trg), dekorativnih predmetov redoma ni producirala. Zadnji lastnik Wasser je poskusil tudi s tem. Med drugim je izvršil tri kipe (Venero, Antinoa in Amfitrito), ki se je o njih dunajski Politehnični institut zelo pohvalno izrazil.

Slična majolična tovarna (tudi ta z rumenkasto-belo glazuro) je obstojala v Kamniku, ki po nekaterih presledkih deluje še danes (R. Schnabl). V začetku 20. stol. je v Libojah obratovala tvrdka Schütz (s celjsko krajevno oznako). V najnovejšem času

je njena naslednica (Keramična industrija, Petrovče pri Celju) razen drugih predmetov postavila na trg tudi »majolike«, ki so bile po Slovenskem tako priljubljene. Pravih italijanskih »majolik« je prišlo k nam največ iz mesta Pesaro in njegove obalne okolice ter pozneje iz Pordenone (zlasti na Vipavsko). Iz prvega izhajajo taki vrči z dvoglavim orlom (C. Callegari) zlasti radi tega, da so pridobili simpatije patriotičnega prebi-

Ljubljanska fajansa

valstva, dočim je ostali dekor ostal italijanski. Po vojski Avstrije z Italijo l. 1866 je ta uvoz začel pojemati. Ob tej vojni so Avstrijci zaplenili ladjo z majolikami, namenjenimi v grško Levanto: robo so razprodali in tako je prišlo tudi k nam nekaj majolik, ki nosijo na kartuši novogrške napise. Slično je tvornica hotela ustreči tudi posebnim željam slovenskih odjemalcev za posebne priložnosti (prim. majoliko z napisom v laškem pravo-

pisu: Sravie Lublansche gaspode). Neitalijanske, nemške alpske majolike imajo sicer tudi belo glazuro, okrasje pa je izvršeno v zeleni ali temnorjavi barvi, slikarija pa je višnjeva; včasih je glazura rjava in črna, cvetlični dekor pa plastičen. Mnogo fajanse je prišlo v naše kraje iz Zg. Avstrije (Gmunden) in iz Moravskega (Trebič).

Iz povedanega je razvidno, da se je majolično posodje med ljudstvom trdno zasidrlo: ko ga je pri bogatinih izpodrinil dragoceni porcelan, je majolika radi svoje cenenosti ostala še za dolgo porcelan nepremožnih. Navadne lončarske predmete in posodo (vrče za vodo, čutare, sklede, kozice, skodelice, latvice, kropilnike, otroške igrače itd.) so seveda izdelovali po vsej deželi, kjer je bilo dovolj primerne gline. Zelo je bilo lončarstvo razvito v Ljubnem pri Podnartu, Šmartnu in Tacnu pod Šmarno goro, Ljubljani, Mengšu, Komendi, Kamniku, Dolenjivasi pri Ribnici, na Kočevskem v Sp. Podgori, Št. Jerneju pri Kostanjevici, Pišecah, Kapeli pri Brežicah, Slov. Bistrici, Petrovčah (Deutschental), Ptuju in Kamnici pri Mariboru. Glazirane in neglazirane pečnice so izdelovali predvsem v Ljubnem, Malem Mengšu, Komendi, Tacnu in v Sp. Podgori na Kočevskem.

V muzejski keramični zbirki je razen fajančnih in porcelanskih izdelkov nekaterih v tem spisu naštetih tvrdk razstavljeno tudi več navadnejšega domačega lončarskega posodja iz prejšnjih stoletij (vrči za vodo in kis, pečnice in vzorci za peči, tintnik, štirioglat ozek umivalnik itd.). Zanimiva je tako zvana »štimenca«, kratka, na enem kraju trebušasto zaokrožena in preluknjana cevka, kakršne so bile vzdane na oboku cerkve v Pleterjah, da so izboljšale njeno akustičnost.

V zbirki je razen izdelkov keramičnega ateljeja I. Pazdera v Pragi z motivi starih češko-moravskih vezenin tudi nekaj kitajskega in japonskega porcelana odnosno fajanse. Kitajska kamenina sive, modre ali rdeče barve je pogosto okrašena še z emajlom (em. cloisonné), pri čemer je ločilna medena žica uporabljena kot viden, vitičast okrasek. Emajl je večkrat tudi krakeliran (razpokan), ker lončevina in glazura nista imela pravilnega razmerja razteznosti, ko so ju žgali; v Evropi so kesneje to tehnično nepopolnost nalašč posnemali.

Vezenine in razne druge obrti.

Najstarejše, kar ima muzej tkanin, so poznoantični, tako zvani **koptiški** ostanki iz 5. do 7. stoletja po Kr., odkriti v grobiščih Koptov, ki jih smatrajo za krščanske naslednike starih Egipčanov. Kopti svojih mrličev niso več mumizirali, marveč so jih oblečene v oblačila, kakršna so nosili v življenju, in zavite v platnene rjuhe pokopavali v suho peščeno zemljo, v kateri blago kljub dolгим stoletjem ni popolnoma razpadlo. Muzej je te tkanine (l. 1890) kupil od zasebnika,

Koptiške vezenine

po čigar zatrjevanju naj bi ne izvirale iz grobov v Zgornjem Egiptu, marveč da so bile baje zakopane in najdene v razvalinah neke ondodne stare predilnice.

Rumenkastobelo platno je vezeno s temnomodro, modro-violetno, črnkasto ali pa s temno rdečkastorjavo volno. Ploskev je razčlenjena v četverokotne, okrogle in ovalne razdelke,

znotraj pa jo izpolnjuje geometričen, listnat ali vitičast ornament ali pa podoba človeka ali živali; rob oblek kakor tudi posamezne dele obdaja pogosto le enostaven, pasu podoben,

Mašni plašč iz ogrinjala Hasan paše (ki je padel v bitki pri Sisku l. 1593)

ozek okras. Na treh tablah so (v 52 kosih) ostanki tunik, tog in zagrinjal. Osnova je — kot že omenjeno — navadna plat-

nen, vatek pa iz pisane ali škrlatne volne; pri vezenju nekaterih oblačil je uporabljena gobelinska tehnika.

Mašni plašč z domačimi motivi (zač. 17. stol.)

Iz naših krajev se naravno iz tako starih časov ni ohranilo od tkanin ničesar: zob časa je ob neugodnejših naših vre-

menskih razmerah uničil vse, kar sega še nazaj v srednji vek. Pa tudi iz kesnejših period se spomeniki te vrste omejujejo skoro izključno le na cerkveno področje. Pieteta in pa dragocenejši material sta često obvarovala liturgična oblačila propasti. V obstenski vitrini dvorane V so razstavljeni taka mašna oblačila in paramenti iz 16. stoletja dalje. Mnogo jih je, ki so vezeni po vzorcih, ki drugod niso običajni in jih moramo smatrati za pojav domačega umetnostnega izražanja (nageljni, vrtnice, jabolka i. sl.). Listnati in vitičasti vzorci, ki jih je gotika prevzela iz romanske dobe, pa potem po svoje razvila in stilizirala, stopijo v začetku tako zvanega novega veka nekoliko v ozadje. Granatno jabolko prodre od juga sem v ornamentiko renesanse, ob njenem zatonu pa izpodrinejo stilizirane cvetlice in šopki skoro vse ostale motive. Le-ti se vzdrže, slogu primerno razgibani in razbohoteni, še nadalje skozi vso baročno dobo. Rokoko je napravil rože nežnejše, manjše in jih je bolj naravno raztrosil po blagu; tudi blago s kitajskimi motivi so ta čas uporabljali za mašna oblačila.

Doba velikega zunanjega cerkvenega sijaja je zelo ljubila brokat, t. j. težko svileni blagi, z zlatimi in srebrnimi nitmi bogato pretkani, v blestečih barvah, močno vzorčasto in vezeni. Brokat so potem vezli še z zlatimi in srebrnimi nitkami, dragulji, koralami in s steklenim nakitjem (beneške in češke provenience). Ta način je bil v srednjem veku zlasti razširjen v Benetkah in v sosednjih pokrajinah Srednje Evrope. Podobam so dali pogosto podlago iz papirja, volne ali iz blaga in nato šele vezli, tako da se je podoba reliefno odločila od ostale vezenine.

Pri cerkvenih paramentih so se iz zadnjih stoletij ohranile tudi čipke. Umetnost pletenja in kvačkanja je bila — morda pod orientalskim, mavriškim vplivom — zgodaj zelo razvita na Francoskem. Odtod se je kmalu razširila razen v Belgijo in na Nizozemsko zlasti tudi v Zgornjo Italijo, ki pa sta nanjo močno vplivala od druge strani tudi Bizanc in saracenska Sicilija. Za avstrijske cesarice Marije Terezije so čipkarstvo vpeljali pri nas v hribovju okrog Idrije, da bi si prebivalstvo s klekkanjem kot z novo panogo domače obrtnosti gmotno ne-

koliko opomoglo. Na to misel so prišli morda deloma pod vplivom velikih sosednjih čipkarskih središč v Benetkah, Milanu in Genovi, deloma pa pod vplivom sudetskih dežel in avstrijskih nizozemskih provinc, kjer je prav ta industrija za časa dolgotrajnih verskih bojev obvarovala ljudi obubožanja.

Vezen prtiček z lelnico 1566

Ljudstvo pa pripoveduje, da je soproga nekega češkega rudniškega uradnika prva učila nekatere idrijske žene čipkati. Pozneje so raznim predlogam (»risanim papircem«) marsikaj same dodale in posamezne vzorce imenovala z domačimi imeni (mrežice, srčkovke, križavke, reslovke, kolesce, zobke, grustavke, škarbce, šapce itd.).

Od necerkvene uporabe naj omenimo brokatne prsne rute, razne z zlatom in srebrom vezene pasove in obrobke, čelne dele pri avbah, preobleke za blazine in naslanjače, prtičke, z bisernico vezene denarnice (po večini dunajskega izvora in iz bidermajerske dobe), robce itd., predvsem pa seveda bogato in v raznih vzorcih vezene peče, najstarejši kos naše ženske narodne noše.

V cerkveni pa tudi v profani umetnosti zavzema važno mesto usnje. Že srednji vek pozna futerale za relikvije, križe in kelihe; do najnovejše dobe so bile v navadi usnjate blazine za mašne knjige (prvotno po svojem izvoru iz Španije), v muzejski zbirki se nahaja tudi usnjat mašni plašč (17. stoletje). Razen v pohoštvu (za sedeže pri stolih in za blazine) in poleg raznih drobnarij (pasovi, mošnjički i. sl.) pa so usnje največkrat uporabljali za vezavo knjig. Rokopisna dela so bila v srednjem veku dragocena stvar. Da se rokopisi niso preveč in prehitro obrabili, so jim dali platnice iz slonove kosti ali pa iz lesa, ki so ga preoblekli s pergamentom, svinjino, svilo ali z baržunom. Slonovino so rezljali, tudi usnje so na različne načine okraševali in da bi se vse to pri čitanju ne obrabilo, so platnice obdali z debelimi gumbi in z okrasnim, tolčenim okovjem iz brona, srebra in zlata, z emajlom in z biseri.

V dobi tiska so se knjige pocenile in zato tudi vezava ni bila več tako skrbna in dragocena; le zapone so se — dasi v enostavnejši izvršitvi — vzdržale še notri v rokokojsko dobo, pri mašnih knjižicah često do danes. Najprej so rabili svetlo svinjino, pozneje rjavo teletino, ki je bila včasih (zlasti v 17. stol.) strojena kot svetel, gladek pergament, iz orientala je prišlo tenko kozje usnje. V 17. stoletju so razen rjave teletine prišle v navado tudi barvaste vezave, rokoko pa je usnje nadomestil s svilo, baržunom, s finim marokinskim usnjem, ali pa — zlasti pri manjših knjigah — s kartonom, ki so ga prevlekli s pisanim papirjem; Angleži so vpeljali vezavo v platno (vezava v telečje usnje je veljala kot »francoska«, zato nemško Franzband).

Platnice in hrbet knjig so sprva krasili prostoročno s pomočjo nazobčanih kolesc in pečatnikov iz medenine. Ko je prišla tiskana knjiga med svet, je bilo to vtisnjeno in vtolčeno

(štancano) okrasje že precej ploskovito in manj jasno. Rob je obstojal iz gotskih rastlinskih in vitičastih motivov, sredi naslovne platnice je bil ali grb ali pa kaka podoba; figuralni okras je bil vpleten včasih tudi v široki, arhitektonsko obdelani obrobni pas (prim. vezavo naših protestantskih knjig). Ta način so obdržali tje do začetka prave baročne dobe. V 16. stoletju so si delo olajšali s tem, da so okrasje vtiskavali s pomočjo tvoril, tako da je mogla imeti cela vrsta knjig isti dekor. V renesančni dobi so vtisnine izpopolnjevali tudi z zlatom in jih pogosto tudi pisano poslikavali.

Z usnjem so obdajali tudi potne kovčke in pri stolih sedala, kjer sta se pa ornament in slikarija pri daljši uporabi čisto popolnoma zabrisala; manj so trpele usnjate, prešane stenske tapete. Oblaganje sten s preprogami in tapetami ima svoj izvor v šotorih in je zlasti pri vzhodnih narodih potem prešlo v navado tudi pri stalnih stanovanjih. V Italiji in Franciji so zgodaj začeli posnemati orientalske svilene obloge. Na Nizozemskem so jih (proti koncu srednjega veka) radi toplote pozimi izdelovali iz volne; to so tako zvane »brabantske« tapete, ki so bile v Italiji znane pod imenom »arazzi« (po mestu Arras). Take tkaninske tapete so tudi poslikavali. Za Ludovika XIV. se je tkanje tapet tudi na Francoskem zelo razmahnilo. Država je kupila od družine Gobelin tovarno za izdelovanje volnenih in svilenih tapet, ki je bila ustanovljena že v prvi polovici 16. stoletja. Take tapete s figuralnim okrasjem so začeli nazivati gobeline, tudi če niso bile delane v omenjeni tovarni. Tkanje gobelinov, ki so jih skušali v novjšem času izdelovati tudi v Ljubljani (glej nekaj komadov na steni v mineraloški dvorani), je — slično kakor pri perzijskih preprogah — silno natančno in zamudno delo, pravcato vezenje in slikanje z nitjo.

Ker si dragocenih gobelinov ni mogel zlepa kdo naročiti, so želeli cenejših, pa kljub temu trajno lepih stenskih oblog. Tako so prišli v 16. ali 17. stoletju na misel, uporabljati v ta namen usnje. Usnjene (kordovanske) tapete so vtiskavali z ornamentalnimi in figuralnimi vzorci v raznih barvah, jih nato deloma še pozlatili ali posrebrili ter končno prevlekli s firnežem (slično kakor altarne blazine). Kesneje so uporabljali

tkane katunske, atlasove ali damastne svilene tapete; v 18. stoletju so bili zelo priljubljeni tudi kitajski vzorci, tako zvane chinoiserije, ki so nekako v sredi med stensko tapetno oblogo in sliko. Danes poznamo skoraj le še papirne tapete, ki so bile v rokokojski dobi nalepljene na platneni podlogi. — Nad omaro s cerkvenimi paramenti (v dvorani V) je v lesenih okvirjih ko-

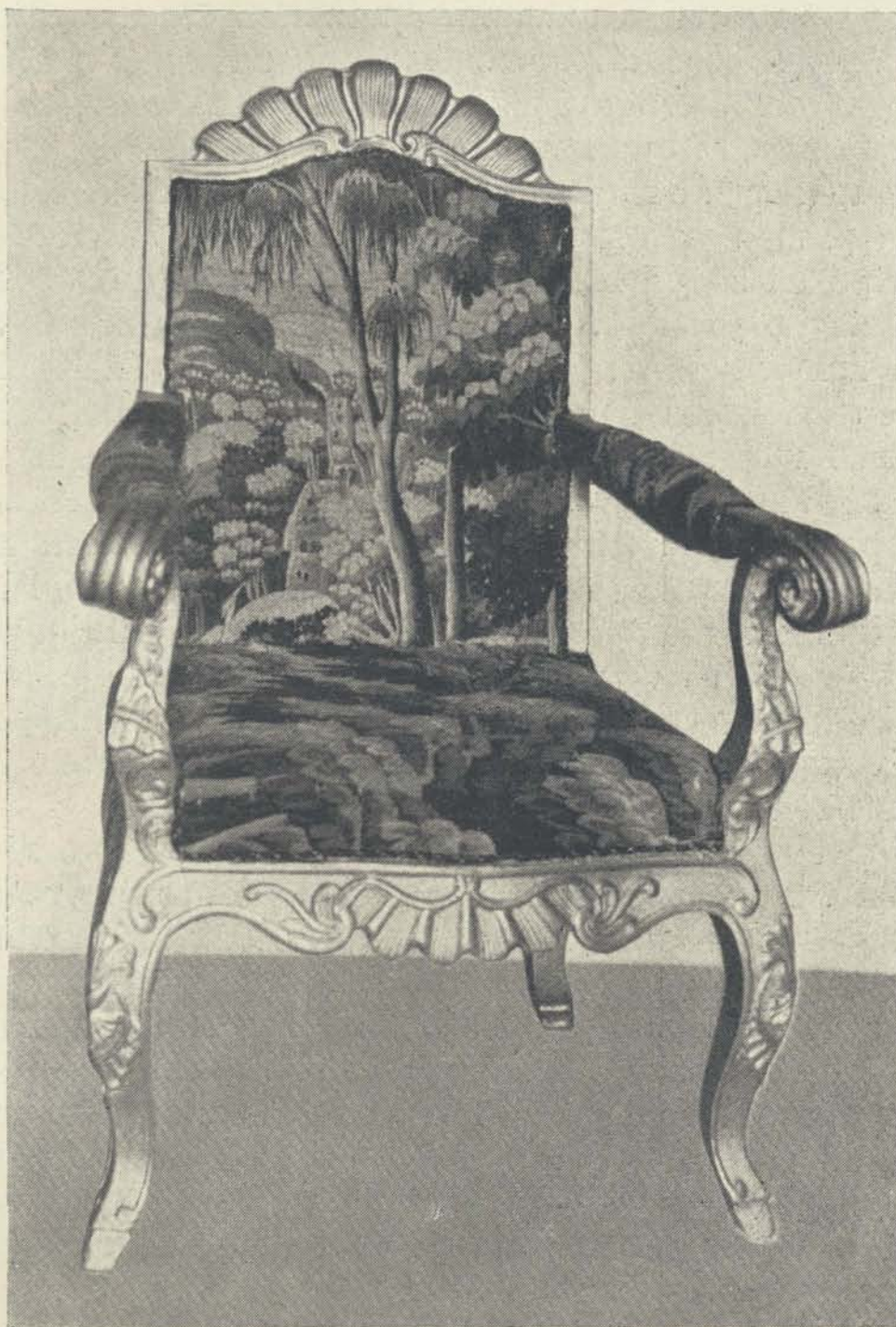

Usnjate tapete

lekcija usnjatih, prešanih in poslikanih tapet iz 16. in 17. stoletja, čeden rokokojski vzorec pa je razstavljen skupno z mobilijem te dobe.

Ker se bo o kiparstvu in rezbarstvu razpravljalo v posebnem poglavju, naj se tu na kratko omenijo drobnejši izdelki rezbarske umetnosti. Gliptika je bila za razno drobno okrasje (medaljone, pečatnike, prstane itd.) že v starem Rimu visoko razvita. Pozneje je cvetela v Carigradu, odkoder je v dobi turških navalov zopet pribežala nazaj v Italijo, kjer je v dobi renesanse v 15. in 16. stol. ustvarila mnogo finih

umetnin. Podobe in okrasje so kamnarezci izrezavali vzboklo, reliefno (kameje), ali pa so jih vrezali v globino (geme). Za

Baročni stol z gobelinom

kameje so jemali navadno kamen, ki je sestavljen iz različno barvanih plasti (ahat, oniks, nekatere školjke), tako da so se

vzvišene figure tudi po svoji barvi ločile od svojega dna. Kamnarezci obdelujejo in brusijo drage kamne, slonovino in roženino za gumbe, doze, medaljončke, vaze, prstane in pečate. Za skice svojih del so umetniki uporabljali že od nekdaj tudi vosek. Vanj so bosirali kot samostojne umetnine portrete in medaljone (ceroplastika); ponavadi so vosek rdečkasto pobarvali, da je s tem izgubil svojo prozornost.

K izdelkom rezbarske, četudi bolj ljudske umetnosti je treba prišteti tudi gorjuške rezljane čedre in vičke in tobačne pipe, ki so jih izdelovali v Poljanski dolini (J. Dolinar v Poljanah jih je n. pr. l. 1834 prodajal po 40 krajc.). V Puštalu pri Škofji Loki so izdelovali iz roženine in želvovine tobačne doze, dele pri pipah ter glavnike (z vdelanim, prešanim medeninskim dekorjem, deloma so tudi sami iz medi), ki so jih razen doma razpečavali tudi po Štajerskem, v beneških provincah, po Hrvaškem in Ogrskem. Tudi igle iz kosti so bile del puštalske domače obrtnosti, prav kakor tudi mnogi manjši okrasni deli konjske opreme. — V škofjeloškem okraju, pa tudi drugod so rezljali tvorila z raznimi vzorci za tiskanje kotenine in za oblikovanje „malega kruhka“, raznih slaščic in surovega masla. Kesnejši vzorci teh tvoril niso več tako globoko rezani, kakor so bili stari.

V posebno vrsto spadajo končno še razni zgodovinski spomini. So to predmeti, ki so ne glede na njihovo obrtno in umetnostno vrednost bodisi posredno ali neposredno pomembni za našo domačo kulturno zgodovino. Ti eksponati so v zvezi s kako osebnostjo ali s kakimi dogodki, ali pa tudi le obujajo spomin nanje. So nekateri, ki pri njih prevladuje čustvena vrednost, drugi pa so zopet obenem tudi dokument, ki dogodek ali osebnost na svoj način označuje ali izpopolnjuje. Razstavljeni so deloma v posebni pultni vitrini na severnem hodniku I. nadstropja, deloma pa tudi drugod na istem hodniku in v nekaterih dvoranh.

Od teh zgodovinskih spominov naj nekatere v naslednjem posebej naštejem. Tako zvana »gorska palica« je bila simbol sodne oblasti na starih slovenskih ljudskih vinogradniških zborih. Isto je s sodno palico (žezlom) nekdanjega radovljanskega mestnega sodnika, iz okovanih škarij (morskega) raka

je napival žužemberški trški sodnik na zdravje svoje občine, lepo izrezljana lesena posoda v obliki vaze, ki je bila v njej некоč srebrna čaša deželne vzajemne pravnovarstvene zveze (Landschadenbundbecher), spominja prav tako na važno pravno institucijo iz naše preteklosti. Posoda (v dvorani V, na omari s predmeti iz cina) nosi na pokrovu podobo cesarja Leopolda I., ob strani razne grbe, na podstavku pa še nekaj drugih dogodkov (Herkul ubije Hydro, Samson z mestnimi vrati, David z glavo Goliata). Dalje najdemo v tem oddelku Vodnikovo tabatiero, Kastelčev tintnik in sabljo k njegovi paradni uradniški uniformi, Prešernovemu spominu od dijakov posvečene vence, Zajčeve mavčne sohice Valvasorja, Vodnika, Prešerna, Slomška, Strossmajerja, Barage in Knobleharja, Cimpermanov relief (od Gangla) in kopijo medaljona na nekdanjem Grünovem spomeniku v Križankah. Opeka z napisom: Hermannus comes Cilliae fundator hujus eccl. spominja najbrž na ustanovitev pleterskega samostana, košček pasu, ki ga je nosil car Aleksander I. pri vojaških paradah v Zvezdi, na ljubljanski kongres l. 1821, napisna trgovinska tabla »Zum Fürsten Metternich« pa na marčne dogodke l. 1848, ko so zraven spadajočo knezovo podobo vrgli v Ljubljano. Slični zgodovinski spomini so tudi »diktatorski ključ«, ki ga je nosil teden dni prvi odličnjak ljubljanskih jezuitskih šol, ljubljanski mestni poklonitveni ključ, »vicedomska palica«, rabljena ob

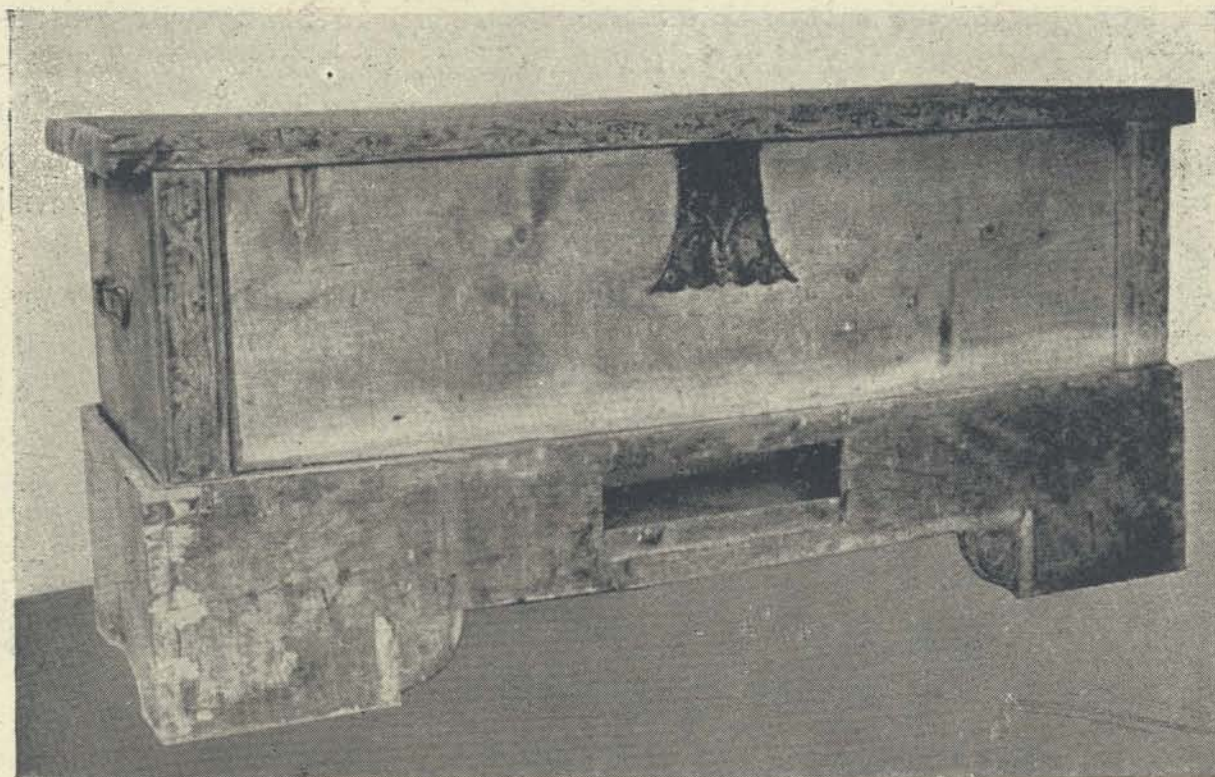
Posoda za čašo kranjske vzajemne pravnovarstvene zveze (2. pol. 17. stol.)

priliki poklonitve l. 1728, čelada in perjanica ljubljanske meščanske garde, uniforma kranjskega stanovskega odbornika, postiljonova obleka, prostozidarski znaki francosko-ilirske lože, znak varuha gozdov v Iliriji, ljubljanski ustolitveni stol iz l. 1564, »roka pravice«, ki so jo izpostavljali na ljubljanskem rotovžu ob semanjih dneh kot znak tržne in sodne oblasti, razne zastave (med njimi prapor kranjskega viteštva iz l. 1621), Knobleharjev prstan, Bleiweisov pisalnik itd.

Pohištvo.

Od lesene hišne opreme se je slično kakor od prvotnih lesenih ščitov iz najstarejše dobe prav malo ohranilo. Tudi naša muzejska zbirka v tem oziru iz romanske dobe nima kaj pokazati. Pač pa se je v posameznih oblikah ohranil še dolga stoletja tradicionalni način izdelovanja. Tako najdemo v Prekmurju in Beli krajini, torej vzdolž nekdanje ogrske meje, še danes skrinje s pokrovom v obliki strehe, kakor so jih imeli rimski sarkofagi, kar je nedvomno bizantinski vpliv. Te arhitektonske oblike se naslanjajo torej na antične, verjetno tudi na splošno običajne forme, ki so jih v okorenelem konservativizmu posnemali še v 17. stoletju, pa tudi še pozneje. Razen v Prekmurju in Beli krajini se je ohranil preko srednjega veka tak spomin na antično pohištvo v Švici, na Norveškem in pri sedmograških Sasih. (Glej podobno omaro iz Črensovcev v zbirkah Etnografskega muzeja v L. nadstropju.)

V tehniki je srednji vek silno nazadoval. Šele izza 12. stol. dalje pozna stružnico; odtedaj naprej srečamo tu in tam mobilije z zavitimi stebrički. Sicer pa so hranišča za obleko in dragocenosti podobna zabojem: brez vsakih okrasnih polnil so stene nerazčlenjene, vsa izvršitev je nekam tesarska. Še pri gotskem pohištvu je — kakor vidimo na našem muzejskem primeru — rezljan le rob, dočim je razsežna polnilna ploskev prazna. Najbolj pogost je geometrični ali rastlinski ornament, ki je v alpskih deželah, kjer so rabili mehki in trdi igličasti les (v Italiji orehovino, na severu hrastovino), po naravi lesa samega mogel biti le plitvo izrezljan, včasih celo samo v podlago vrezan. Raskavo dno so potem pri teh rezbarijah, da so

Gotska alpska skrinja

bile bolj vidne, navadno poslikali s krepkimi temnimi barvami, ornament sam pa z nekoliko svetlejšimi. Drugače pa v gotski dobi pohištva niso barvali ali slikali, marveč so mu pustili naravno barvo lesa. Namesto nog ima alpska skrinja poseben, okornotežek podstavek, ki je okrašen zase. Gotska mizna plošča je postavljena na dve »kozi«, ali pa jo nosijo pošev postavljene, med seboj s poprečnim tramom zvezane noge, včasih je imela pod ploščo tudi večji predal.

V renesančni dobi se osnovna oblika pohištva ni bistveno spremenila, le okrasje se ravna po duhu in okusu časa. Šilasti loki in nesimetrično gotsko vitičje izgine pri nas okoli l. 1530, prevladovati začne strogi renesančni in arhitekturni ornament: stebrički, oboki in slemena razčlenjujejo v arkade pohištvene ploskve, po katerih so enakomerno razporejeni okrasni venci, akantusovi listi, vaze, medaljoni, grbi, groteske, puti, herme itd. Rezbarija je v prvi dobi sicer mnogo bolj plastična, vendar pa še predvsem ornamentalna. Šele kesneje se udomači figuralni okras, največ s predstavami iz starega

in novega testamenta (na osnovi sodobnih lesorezov in bakrorezov). Podobe so postavljali v nalašč za to pripravljene vdolbine ali arkade, polnila pa so potem poživiljali še z bogato profilacijo. V Italiji in v sosednjih severnih deželah pa je bilo posebno priljubljeno intarzijsko okraševanje omar in skrinj

Renesančna omara (z letnico 1609)

z vloženim raznobarvnim lesom. Ne le linearni ali listnati ornament, marveč tudi cvetlice, živali in celo stavbarske in pokrajinske motive so predstavljali v tej tehniki. Izrezljano okrasje iz drugobarvnega, zlasti črnega lesa, so često enostavno pritrjevali na skrinje in omare.

Kakor v gotski dobi, tako izgleda tudi v renesančni, ko da bi bila pokončna omara sestavljena iz dveh druga vrh druge položenih skrinj, ki se seveda odpirati z vrati od spredaj. Na ta prvotni izvor kaže tudi notranja razdelitev in pa močno

Pisalni „kabinet“ (1. polov. 17. stol.)

poudarjeni in okrašeni pročelni rob, ki se vleče tam, kjer je stikališče tako rekoč nakazano. Novost renesančne dobe je italijanska kredenca, ki jo moramo uvrstiti v sredo med skrinjo

in omaro in ki je služila za bufet pri slavnostnih priložnostih. Nov kos pohištva se je pojavil z rastočim znanjem pisanja tudi v pisalnem »kabinetu«. Je to mala omarica, ki se namesto na dvoje krilnih vrat odpira tako, da se odklopne navzdol sprednji pokrov, za katerim se nahaja cela vrsta majhnih predalčkov za pisalne potrebščine, pokrov sam pa je bil za pisalni pult. Te omarice so bile tudi na zunanji strani zaklopne plošče često bogato okrašene s pisano intarzijo in z graviranimi cvetkami, zlasti s tulipani. Prvotno niso imele lastnega podstavka, ki je pa na Španskem že v 16. stol. v navadi. Ko so v teku 17. stol. opustili zaklopno ploščo ter »kabinet« trdno zvezali z mizi podobnim podstavkom, je nastal šele pravi pisalnik »bureau«. Zgornji del s predalniki je bil pomaknjen nekoliko v ozadje, da je bilo na mizici prostora za pisanje, ob straneh mizice pa so potem včasih vdelali nove predale.

Pri pokončnih omarah je poudarjal horizontalno črto razen ravnega slemena zlasti tudi podstavek s predalom za obleko in perilo. Iz 17. stol. pa stopa bolj in bolj v ospredje vertikalna razčlenba. Okrasni, ravni in zaviti stebrički in kariatide gredo neprekinjeno od vrha do tal in tako je nastala omara z dvema vrati, ki so imela pozneje često samo po eno okrasno, zato pa tem učinkovitejšo polnilno ploskev.

Ta omara velja potem skozi ves barok kot glavni kos pohištva. Nova moda težkih baržunastih, brokatnih in nagubanih oblek je zahtevala, da so jih spravljali obešene in ne zrvane. Za perilo je bil prostor v predalu podstavek in pa v skrinjah, ki jim je ob koncu 17. stol. kot meščanski konkurent stopila na stran francoska komoda. Skrinja pa, ki je pod italijanskim vplivom izgubila težki alpski podstavek in se ji je prednja stran razčlenila v štiri pravokotna polnila, se zaradi tega ni dalje razvijala. Ostala je odslej naprej tipičen del kmetskega pohištva, ki reprezentira vso balo neveste, odnosno ženina, kadar »skrinjo vozijo«. V zunanosti je obdržala strogo arhitektonsko razdelitev čelne strani še dolgo potem, ko jo je meščanska mizarska obrt že zdavnaj opustila.

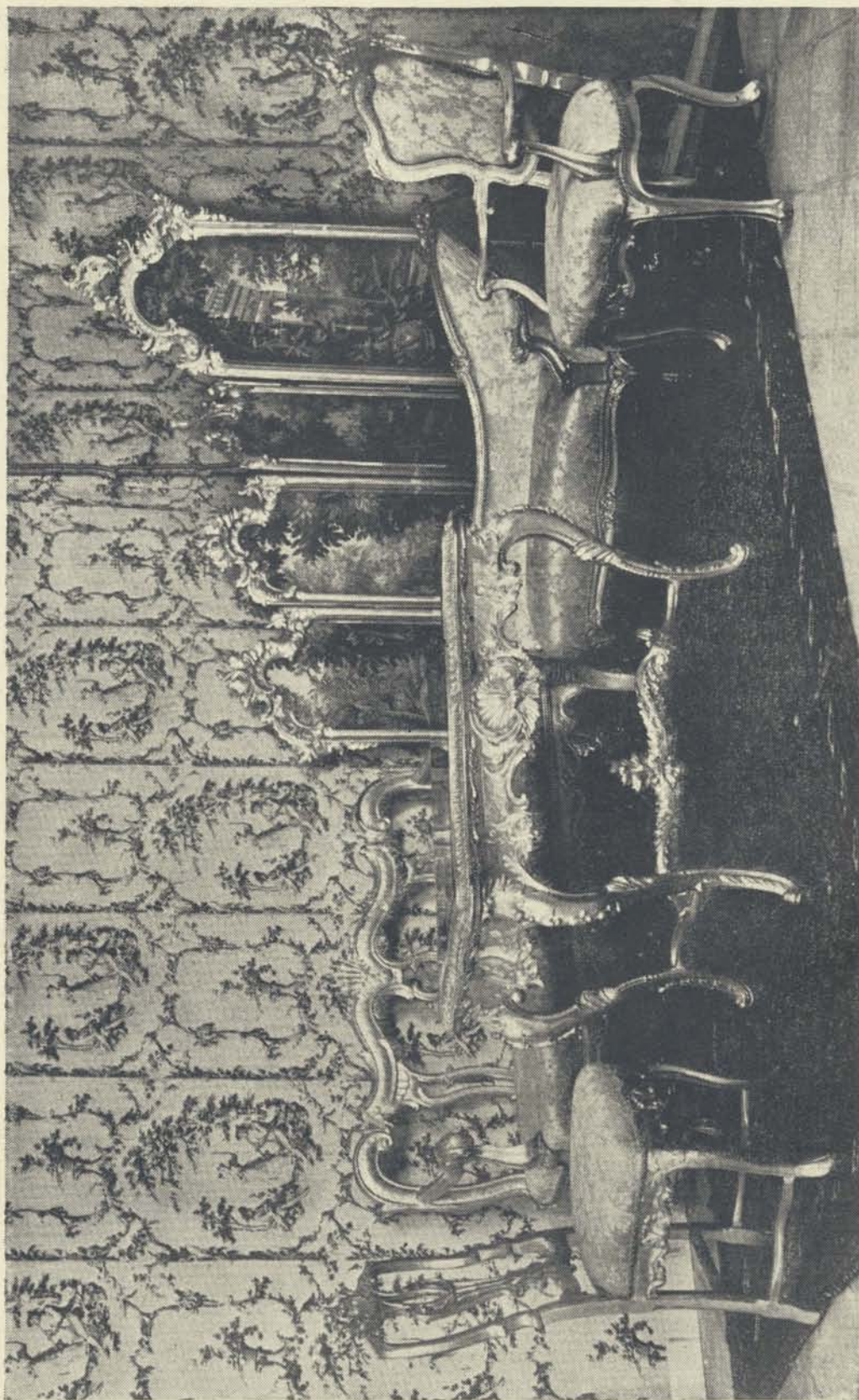
Pri renesančnih stoli sta sprednji nogi navadno okroglo struženi, zadnji pa sta štirioglati. Noge so nizko spodaj zvezali s prečniki, sprednja prečna deščica je često postavljena ne-

koliko višje in je rezljana. V baročni dobi seve so bili stebrički in noge zaviti, da se je svetloba in senca še bolj odražala. Proti koncu renesančne dobe so pričeli dotlej le prosto na stole položene blazine zamenjavati s stalnim oblazinjenjem in s

Baročna intarzirana omara

trajno prevleko. Sprememba v slogu se kaže posebno očito tudi pri oblikah stolov. Arhitektonsko preračunana zgradnja, resnost in mirnost linij renesanse se mora v baroku umakniti

Rokokojski interieur

neki nemirnosti in zavestnemu zanemarjanju vseh tektonskih pravil. Vse stremi le za slikovitim efektom: navzven postavljeni stebri, posneti ogli, težki okraski in visoki nastavki z

„Tabernakeljska“ omara

odsekanim ali zavito usločnim slemenom, naslonjala pri stoli se tako rekoč udajajo in noge dobijo volutasto obliko, ko da bi jim sploh ničesar ne bilo treba nositi.

*Omara s koloriranimi in izrezljanimi bakrorezi pod steklom
(poutiche-tehnika; sreda 18. stol.)*

Intarzija pride sedaj še do večje veljave. Vlagali so redko v masivni les, marveč večinoma le v furniranega: dve furnirani plošči so položili drugo na drugo tako, da so se žile pravokotno križale, nakar so po položeni risbi izžagali. Če se taka izrezka zamenjata, dobimo dve intarzirani plošči z različnim

Dva stola (Chippendale)

lesom. Kar se je lesa z žaganjem izgubilo, so zapolnili s klejem ali lakom. Uporabljali so vedno več raznobarnega, importiranega in luženega lesa, ki so ga včasih še obžigali, da je bila podoba čim pestrejša in čim slikovitejša. Francoz Andr. Ch. Boulle (1642—1732) je razen z lesom vlagal pohištvo tudi z želvovino, bakrom, medenino ali s cinom in to potem še bogato graviral.

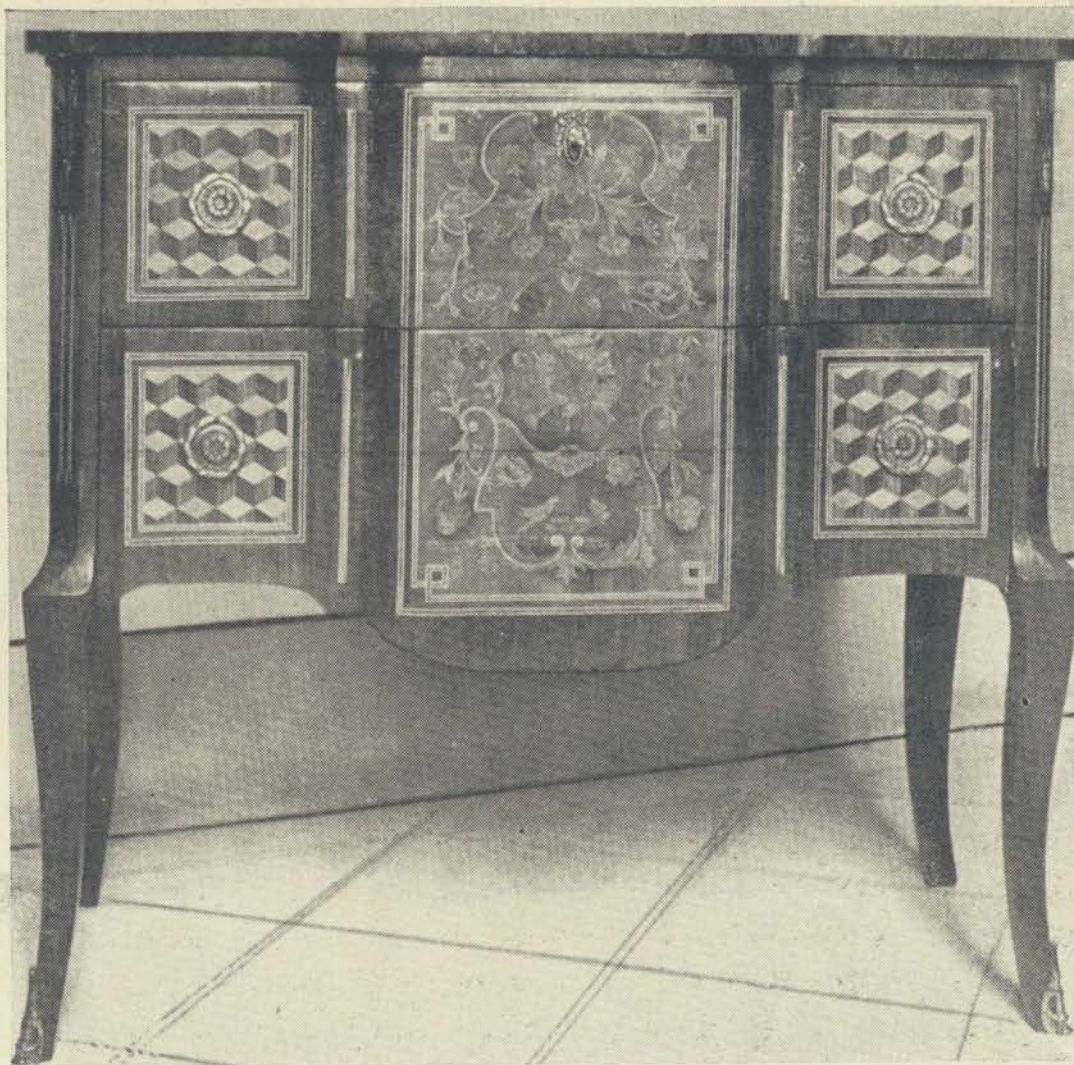
V Italiji je bil namesto navadne renesančne lesne intarzije posebno priljubljen tako zvani florentinski mozaik. Vložki so obstojali iz pisanega kamena, s katerim so intarzirali zlasti pisalne »kabinete« iz ebenovine, ki so jo (kakor pogosto tudi drugi les) v baročni dobi polirali. Seveda pa tudi mogočnih reliefnih rezbarij niso opustili. Učinek okrasja so skušali še povečati z delno pozlatitvijo lesa in z raznim okovjem.

Vzporedno s tapeciranjem se je v baroku pojavil in zelo hitro razširil naslonjač. Spočetka so bile ploskve še dokaj ravne, čeprav bogato rezljane. V poznem baroku so noge precej nizke in so namesto s štirimi letvami zvezane z dvema navzkrižnima, naslonjalo je malo nagnjeno in še visoko nad vzglavjem podaljšano, naslonjalo za roke pa je rahlo usločeno. To je bil tudi čas, ko je mogla priti na površje zofa namesto dotedanje klopi in skrinje. Tapecirali pa so to pohištvo z baržunom, z vezeninami in s tkaninami ali tudi z usnjem, ki so ga v 17. stol. posebno radi puncirali in zlatili.

Zoper težko, dvorsko ceremonialno veličastje baroka se je na Francoskem pojavil že v drugem desetletju 18. stol. odpor: v dobi regentstva (ki ima po njem ta kratko trajajoča doba tudi svoje ime) so vpeljali lažje in naravnejše linije. Toda te so se hitro razvile v oblike rokokoja, ki je začel kmalu pretiravati. Kar je bilo še ostalo ravnega, vse so v tem času zaokrožili, celo ravne čelne ploskve pri pisalnikih in komodah, najvažnejših delih pohištva te dobe, so spremenili v valovite in trebušaste. Razgibanost naj bi pokazale tudi noge pri stoli in mizah, ki jim posameznim manjka vsak vtis nosilne funkcije, ki jo morejo vršiti šele v eno celoto združene.

Te lahne, vesele in valovite oblike je moralo še podkrepiti brončeno okovje in pozlatitev. Okovje naj bi vrhtega držalo na močno zaokroženih mestih furnir, da ni odstopil. Okrasje je v rokokojski dobi, ki zavrže vsako simetrijo, lahno, nežno in drobno in prepereza najrazličnejše dele. Dočim so poprej n. pr. pri stoli vsak konstitutivni del okraševali zase, ne pozna sedaj rezbar nobene meje med naslonjalom, sedalom in nogami: ornament objame vse, ne da bi se brigal za kake arhitektonsko utemeljene razlike. Obdržali so politiranje lesa, ki so ga vedno češče začeli lakirati (največkrat v beli, a tudi v drugih barvah)

in pozlačevati, tako da je les le redko obdržal svojo naravno barvo. Mize in stoli izgubijo pri nogah vse spodnje vezi, ki se začno zopet povračati v bidermajerski dobi. Za prevleke so težko usnje popolnoma izločili, namesto njega so uporabljali

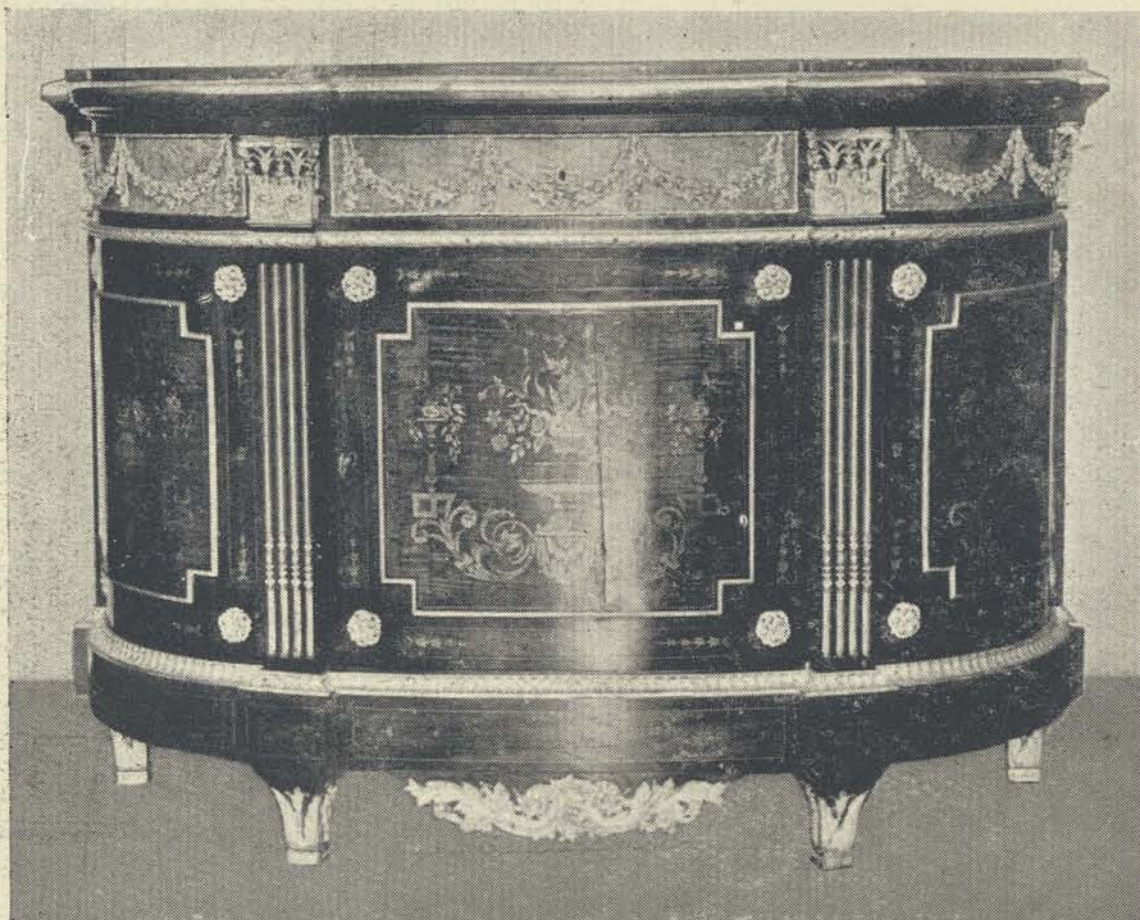
Komoda Louis XVI (ok. l. 1780)

gobeline in svetlo svilo z drobnimi cvetličnimi vzorci, vazami s šopki, s pokrajinskimi in pastirskimi podobami.

Razen španskih sten in predpečnih zaslonk je iz te dobe tudi precej konzolnih mizic, postavljenih pod velika zrcala, ki jih je tedanja sobna oprema le nerada pogrešala. Za 18. stol. je značilna kombinacija predalne omare (biroja) v zgornjem, s

komodo v spodnjem delu, srednji del s poševnim pokrovom pa je služil za pisalnik. Te intarzirane »tabernakeljske« omare so se v različnih variacijah tudi pri nas zelo hitro razširile.

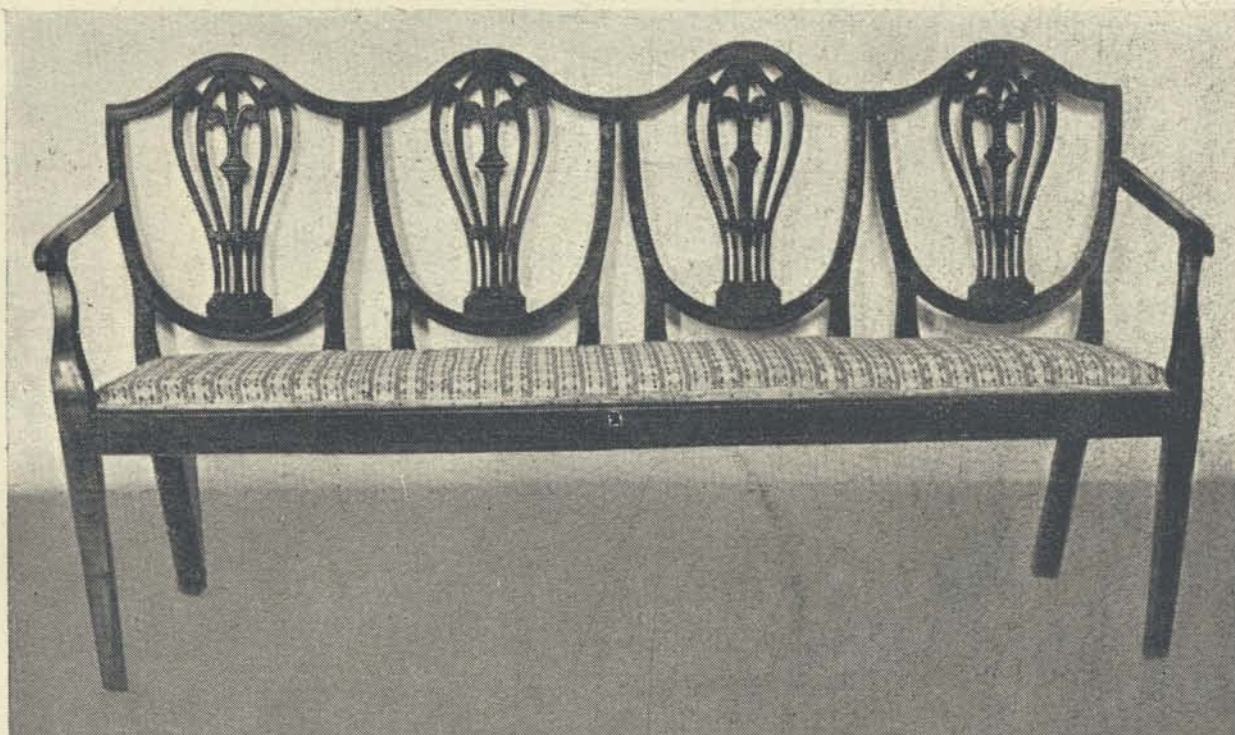
V Srednji Evropi so se od l. 1730 dalje začele udomačevati oblike rokokoja. Tu so prodrle prej, tam pozneje, ko pa so enkrat zmagale, so se držale mnogo trdovratneje nego v Franciji sami. Rokoko, ki je bil že po svojem bistvu v arhitekturi

Omara Louis XVI z bronastim okrasjem

nemogoč, je začel tudi v pohištveni obrti prezgodaj pretiravati. Zato so v njegovi pravi, francoski domovini že kmalu po l. 1750 posegli zopet nazaj k oblikam zmernejšega regenčnega sloga, uporabljajoč obenem tudi ornamentalne motive, ki so jih odkrila odkopavanja v Herkulanu in Pompejih. Omare in komode dobijo zopet ravne ploskve, ki se stikajo v pravem kotu, okrogle, ravne noge stolov se kakor stebri žlebasto brazdajo in

naslonjala niso več zavito sločena. Pač pa je pohištvo še vedno včasih pozlačeno ali belo pleskano in deloma zlateno, bogatejše tudi z obilnimi brončeninimi ornamentalnimi in figuralnimi aplikami okrašeno. Ta mirnejši slog, ki nosi v Franciji — kakor poprejšnji — ime po sodobnem vladarju (Louis XVI), ima nekak svoj pendant na Angleškem, kjer se je pod vplivom mizarjev Tom. Chippendala in Ad. Sheratona razvil samosvoj slog, ki sicer nima posebnih gracioznih linij, kaže pa zato sta-

Klop iz konca 18. stol.

bilen značaj, pohištvo je izbrano po obliki, enostavno in trezno v dekoraciji, praktično za uporabo in je po teh svojih solidnih lastnostih potem močno vplivalo nazaj na evropski kontinent. Nemška inačica sloga Louis XVI pa je po svojem kitastem venčnem okrasju dobila ime »Zopfstil«.

Tu je prišla vmes francoska revolucija in je pričeti razvoj poskušala deloma po svoje usmeriti. Revolucionarjev, ki so se iz nižjih plasti povzpeli do velike oblasti, ni zadovoljila trezna angleška meščanska zmernost. V želji po reprezentaciji so se obdajali z iskanim veličjem davne rimske, grške in egipčanske

ornamentike, ker so se iz demagoških ozirov morali odpovedati stari, predrevolucionarni. Lovorovi venci, palmete, akantovi

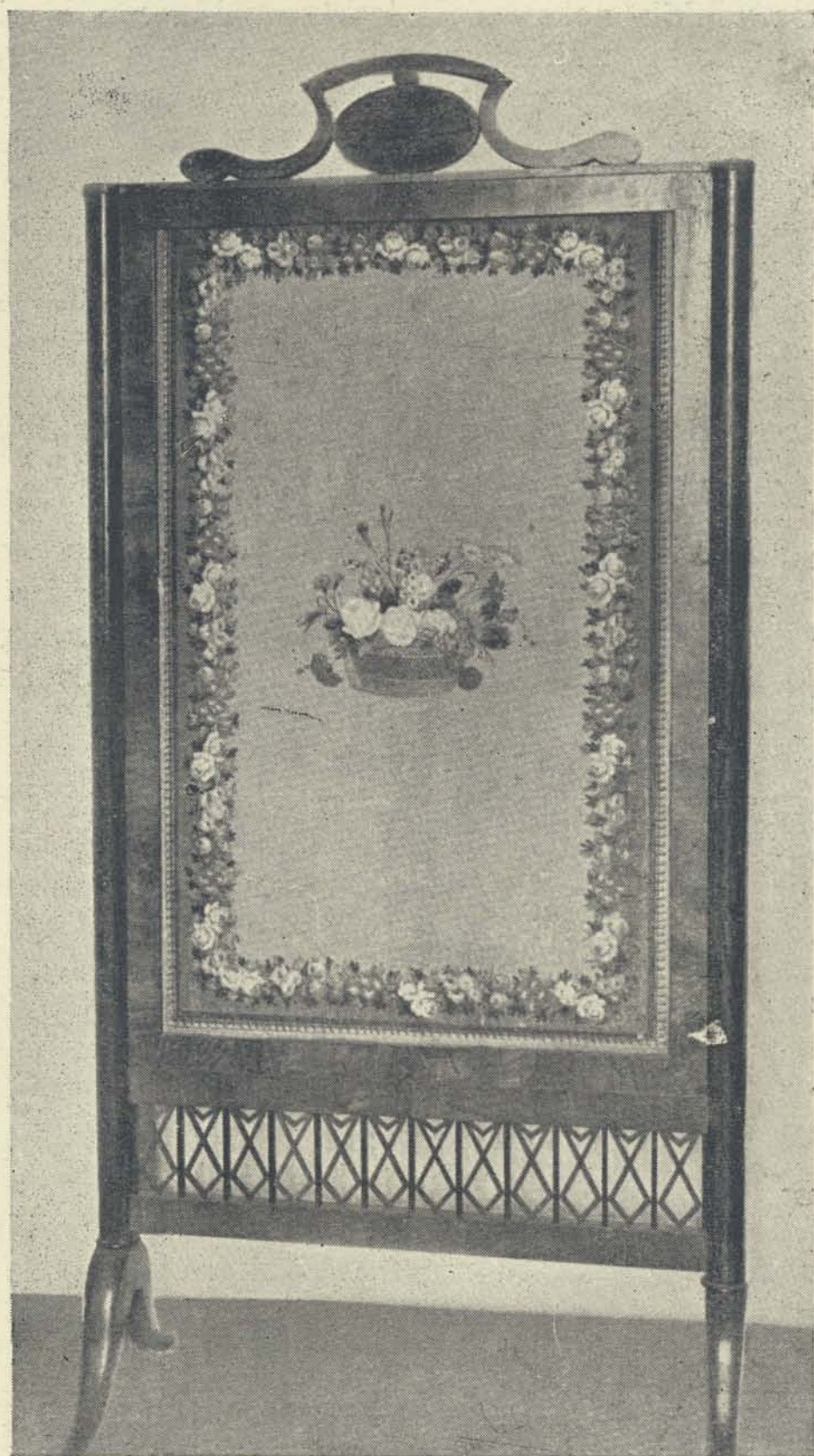
Empirski pisalnik

listi, pšice, strelice, lire, meandri, jajčni kimation, vaze, labodi, sfinge, delfini, levi s peroti, Napoleonovi orli se prav dobro

podajo na velikih, nekam dostojanstveno hladnih, blesteče politiranih ploskvah arhitektonsko komponiranega pohištva, ki v njem prevladuje mahagonijev les. Tehnična izvršitev in umetniška obdelava brončenih aplik in drugega pozlačenega okrasja pa je izvrstna.

Ta *empire*, ki se je hotel omejiti le na visoko družbo, je bil prav zaradi tega in pa zaradi ekskluzivnega uporabljanja gotovih oblik, ki so ga silile v shematično ponavljanje in posnemanje, obsojen na kratko življenje. Tem manj se je mogel uveljaviti, ko sta mu pomeščanjeni srednjeevropski »Zopf« in pa trezno-praktična angleška mizarska umetnost začela izpodnašati tla. Ok. l. 1820 se je novi *bidermajerski* slog, ki ne more zakriti spominov na slog Ludovika XVI. kot svojega početnika in ki je seveda prevzel dokaj zunanjih elementov tudi iz empira, že popolnoma uveljavil in se zlasti čisto razvil v srednjeevropskih pokrajinah. Oblike so enostavne, včasih težke, iz vse zmerne ornamentike veje duh domačnostnega ugodja. Drago bronovino je malomeščan zamenjal s tolčeno oz. prešano medeninsko pločevino in se pri vsem okrasju omejil le na najnujnejše. Temni kvadrati ob oglih okvirov, rozete in izrezljane ograjice so pravi znaki te dobe. Pokončni pisalnik je najvažnejši kos pohištva, ki mu druguje vitrina (*servanta*), v kateri je meščan razkazoval porcelan, srebrnino in mnoge v dobi romantike tako priljubljene »spomine«. Značilna je za dobo naših prababic tudi šivalna mizica. Pri stoli se je dal tapecirani sedež navadno odvzeti. Pohištvo, ki pri njem ok. l. 1830 opuščajo strogo arhitekturno sestavo, so sprva pač še izdelovali iz mahagonovine, pozneje pa so uporabljali predvsem domači les (češnjo, oreh, brezo, hruško itd.).

Nadaljnji razvoj *bidermajerskega* sloga so prekinili dogodki sredi 19. stol. Stara cehovska obrtna tradicija se je zrušila, z gospodarskim liberalizmom je zavladal tudi v obrti industrializem, ki je v dobi posnemanja *historičnih slogov* (romantika) brez izbire prevzemal vzorce iz najrazličnejših epoh (romanske, gotske in bizantinske). »*Secesija*« je ob začetku 20. stol. skušala pretrgati s suženjskim posnemanjem klasičnih slogov in ustvariti nekaj popolnoma novega

Bidermajerska zaslonka

zlasti v ornamentiki. Iz močno osebnih okusov posameznih arhitektov se zadnji čas razvija slog, ki s svojimi gladkimi, odsekanimi ploskvami tudi v pohištveni obrti ne more popolnoma zatajiti dobe, ki dela in zida z betonom.

Literatura. O splošnem razvoju posameznih v tem članku obravnavanih panog dajo pojasnila vsa večja dela, ki se bavijo z zgodovino umetnosti ali pa ki obravnavajo podrobneje razvoj posameznih strok in tehnik (Lehnert, Lüer-Creutz, Berling, Bassermann-Jordan, Burger, Demmin, Gebhart, Pelka, Stöhr, Pazaurek, Pelliot, Flemming, Schulze, Schmidt, Salverte, Schmitz, Falke, Uebe i. dr.).

O razvoju obrti na slovenskem ozemlju pa se — razen priličnih kratkih opisov nekaterih umetnin in izdelkov v strokovnih revijah (spis J. Jovana, Domači obrti na Kranjskem, Dom in Svet, 1903, str. 288 sl., je predvsem narodnogospodarskega, Strahlov, Die Kunst am häußlichen Herde, Laibacher Wochenblatt, 1884, št. 217, 219, pa podlistkarskega značaja) — doslej še ni izčrpnije razpravljalo. Kar ima spis specialno takih podatkov, jih je avtor zbral iz doslej neobjavljenih virov in ustnih sporočil ter iz navedb g. prof. O. Grebenca.

Knjižnica in arhiv.

Jos. Mal.

Narodnemu muzeju sta priključena posebna strokovna knjižnica in arhiv. Obe zbirki sta bili že od vsega početka v načrtu ustanoviteljev muzeja, ker bi naj le-ta nudil pripomočkov za studij domače zgodovine in domačega domoznanstva sploh, prav tako pa tudi dajal pobude za narodnogospodarski podvig dežele. Kakor ostale kolekcije sta v tej prvi dobi tudi knjižnica in arhiv rastla skoraj izključno le z darovi. Zaradi tega je tudi razumljivo, da je prišlo v knjižnico mnogo gradiva, ki z nameni muzeja ni v tesnejši zvezi. Nekaj važnejših darovalcev omenja že naš zgodovinski opis muzeja. Mnogo pomembnih strokovnih publikacij raznih znanstvenih društev in ustanov pa je prišlo v biblioteko kot zamena za izdanja Muzejskega in Historičnega društva. Ko je to slednje z l. 1868 nehalo izdajati svoja izvestja, so nekatere tuje znanstvene organizacije (n. pr. dunajska, budimpeštanska in berlinska (CIL!) akademija) kljub temu še nadalje pošiljale svoje publikacije; druge pa so tako »zamenó« opustile, dokler ni l. 1889 Muzejsko društvo literarnega delovanja zopet obnovilo.

Ta dvajsetletna prekinitev je med drugim tudi povzročila, da ima muzejska knjižnica v svojih serijah toliko vrzeli. Deželna vlada je l. 1884 sklenila, da razpusti Historično društvo, ker ni delovalo in že od l. 1867 dalje ni imelo občnega zbora. Društvena imovina, ki je bila v posesti fin. nadsv. Avg. Dimica, bi po pravilih pripadla muzeju. Na željo dež. odbora je dež. vlada s pravnim razpustom počakala še eno leto, da je bila nova muzejska zgradba dovršena in so se podegovane zbirke mogle prenesti takoj v nove prostore. Na podoben način se je muzejska knjižnica l. 1827 obogatila zlasti s periodičnimi časopisi in revijami (med drugimi je bila n. pr. tudi Carinthia) razpuščenega ljubljanskega Kazinskega društva. Z Dežmanovim legatom je prišlo zlasti mnogo del prirodoslovne vsebine, knjižnica Anastazija Grüna je poleg političnih spisov izpopolnila zlasti zbirko rimskih in

grških klasikov, novejši nakupi pa so usmerjeni seveda le za stroke, ki so v muzejskih zbirkah zastopane. Bivša deželna vlada za Kranjsko je odstopala muzejski knjižnici svoje cenzurne izvode, ki morejo postati pomembni zaradi tega, ker sta na njih označena dan in ura predložitve. — Muzejska knjižnica je sicer javna, vendar pa načeloma prezenčna knjižnica. Knjige si je mogoče izposojati le izjemoma, izven Ljubljane sploh le s posredovanjem in jamstvom uradov; redkosti in domoznanska literatura pa se tudi v Ljubljani ne dajo na dom.

Tudi zbirka arhivalij se je množila sprva največ z darovi posameznih plemiških družin in oseb, ki so morda prišle le bolj slučajno v posest starih listin. Agilni in vplivni muzejski kurator grof Hohenwart je s svojim vsestranskim prizadevanjem povzročil, da je Dvorna komora l. 1835 dovolila, da so smele ilirske državne domene oddati nekatere listine za muzejski arhiv. Pol stoletja kasneje je uprava državnih domen v Gorici izročila muz. arhivu spise nekdanjih samostanskih državnih gospostev v Kostanjevici, Stični in Škofji Loki, Kranjska industrijska družba pa Blejski arhiv. Takrat je muzej obogatel tudi za obsežno in važno kolekcijo arhivalij (zlasti srednjeveških listin) preminulega Zgodovinskega društva, l. 1880 je pa deželni odbor nakupil (tudi in slavicis) znameniti dolski Erbergov arhiv.

Kakor drugod tako je tudi na bivšem Kranjskem Avstrija prav po mačehovsko skrbela za državne arhivalije, ki so izza jožefinske centralizacije še ostale v deželi. Zato vidimo, da so kranjski deželni stanovi po zgledu mnogih drugih kronovin prevzeli skrb tudi za nekatere državne arhivske komplekse. L. 1873 je namreč deželna vlada v Ljubljani izročila dež. odboru svoj vicedomski arhiv v shrambo. Ko je muzej dobil z novo zgradbo primernih prostorov, so muzejskim arhivalijam pridružili tudi arhiv nekdanjih dež. stanov in vicedomski arhiv ter s tem dejansko ustanovili poseben deželni arhiv. Njegov najvažnejši del so — razen zbirke srednjeveških listin — baš spisi iz delokroga nekdanjih deželnih stanov in pa deželnoknežji vicedomski arhiv s svojimi oddelki publico-politica, ecclesiastica (med drugim urbarji in zapuščinski registri fará z dež. knežjim patronatom) in v mitninskih zadevah. Od ostalih arhivalij državne uprave so se rešili v muzej le še borni ostanki spisov nekdanjih kresijskih uprav v Ljubljani, Novem mestu in Postojni. Od specialnih arhivov pa se hranijo tu Erbergov dolski in blejski arhiv (z gospodarskimi zapisi Cojzove uprave), škofjeloški, kostanjeviški, stiški in velesovski spisi (pri vseh štirih so važni zlasti ohranjeni urbarji), arhivalije iz gradov Boštanj, Klevevž, Krupa in Podgrad (odn. Ostrovia) pri Vranskem, paberki Zgodovinskega in Muzejskega društva, Šumijevi prepisi in regesti, razni manjši nakupi in darovi (spisi nekaterih cehov, kupne

pogodbe itd.) ter literarna ostalina naših pesnikov in politikov. V najzadnjem času se je arhiv posebno izpopolnil s spisi ljubljanske policijske direkcije ter s predsedstvenimi spisi in akti ilirskega gubernija (iz 1. polovice 19. stol.), ki jih je izročila kr. banska uprava v Ljubljani. Poleg tega obsega arhiv razen spisov in spominov na koroški plebiscit tudi genealoške in podobne rokopise zgodovinskega značaja, zbirko grbov, pečatnikov, zemljevidov in historičnih topografskih slik naše domovine, prav tako pa tudi kolekcijo portretov in slik osebnosti iz našega kulturnega in javnega življenja vseh dob. Arhiv pri Nar. muzeju obsega sedaj vsega skupaj ok. 3000 listin, 170 rokopisov ter 8277 aktnih fascikljev, repertorijev in zapisnikov.

Manj sreče kakor pri zbiranju sta imela knjižnica in arhiv pri administraciji, ker iz gmotnih ozirrov ni bilo nikoli mogoče, da bi se bila strokovno usposobljena moč mogla posvetiti izključno le upravnemu in urejevalnemu delu v knjižnici ali v arhivu. To delo so smatrali za postransko; opravljalo se je za neznaten honorar bodisi iz veselja do stroke, bodisi iz želje po zaslužku. Vsak urejevalec je brez ozira na dotlej izvršeno delo nadaljeval po svoje, efekt je bil seveda ta, da se je nered le še povečal.

Za arhiv kranjskih deželnih stanov, čigar aktno gradivo sega nazaj do 15. stol., so se morali brigati deželni registratorji. V 18. stol. je Karel Seifr. Perizhoffen napravil uporabne repertorije. V dobi francoske okupacije pa je prišel močno iz reda. Zato so l. 1817 poverili prof. Richterja, da iznova uredi »popolnoma razdejani stanovski arhiv«, za kar je prejel 400 gld. nagrade.

Iniciativa za potrebno centralizacijo in upravo arhivov je prišla od strani delavnega Zgodovinskega društva za Kranjsko. Že l. 1845 je predlagalo Muzejskemu društvu delitev dela v tem smislu. Na predlog dr. E. H. Coste je bila na občnem zboru Histor. društva dne 17. marca 1859 soglasno sprejeta resolucija, naj stanovski odbor po vzorcu moravskega stanovskega dež. arhiva ustanovi podoben arhiv tudi v Ljubljani. Dr. Costa je potem na občnem zboru istega društva dne 6. maja 1862 ob priliki predloga za združitev z Muzejskim društvom predlagal, naj bi dežela ustanovila na muzeju novo mesto kustosa-adjunkta, ki bi upravljal arhiv in knjižnico. Ob priliki nove organizacije deželnih uradov v začetku ustavne dobe je (29. novembra 1862) iznova opozoril na društveni sklep od 17. marca 1859, naj se čimprej ustanovi dež. arhiv in sistemizira arhivarsko mesto. Dne 26. marca 1863 je potem društveni tajnik Dimic zopet dregal v deželni odbor in ga opozarjal na patriotsko potrebo, da se ustanovi deželni arhiv odn. da se vsaj vse potrebno ukrene, da se s sodelovanjem Histor. društva pripravi pot za ta potrebni znanstveni zavod. Jeseni

1. 1877 je tudi Šumi prosil Dežmana, naj deluje na to, da dež. zbor nastavi arhivarja za histor. arhiv, ki se ne sme »za Matico akvirirati«.

Dežman sam se je medtem l. 1859 in sledečo zimo l. 1860 lotil katalogizacije, registracije in revizije muzejskih arhivalij. Pridržal je kronološko ureditev (kakor poprej Freyer), ker je bil mnenja, da je za ureditev po strokah arhiv bil premajhen. Za listine je napravil regeste, jih opremil s šampiljko in jih shranil v lesenih zabojčkih odn. papirnih omotih. Uvidel je tudi potrebo, da se kesneje napravi še realni katalog. Predlagal je tudi olajšanje studija (ker je po dotodanjih predpisih moral biti pri vsaki uporabi navzoč eden od muzejskih kuratorjev), dasi je bil zoper to, da bi si vsak brkljač dal prinašati cele skladovnice spisov ali bi jih še celo želel imeti leto in dan doma.

Po Dežmanovem posredovanju je Centralna komisija za varstvo histor. spomenikov poslala l. 1878 absolviranega člana Avstrijskega zgodovinskega instituta Petra Skobelskega, ki je v poltretjem mesecu spravil stanovski in vicedomski arhiv na Lontovžu »v arhivarno-sistematičen red«. Skobelsky je l. 1880 sestavil o tem poročilo, ki ga je deželni zbor (1881) vzel na znanje. Ker je S. materije razvrstil drugače, stari repertoriji brez tega poročila niso bili več popolnoma uporabni. Ko je Dežman jeseni l. 1887 preselil vicedomski in stanovski arhiv iz pritličnih prostorov Lontovža (dve sobi levo od vhoda, v katere naj bi se potem iz Pogačnikove hiše v Salendrovi ulici spravili jožefinski spisi in katastralne mape, ki jih ima sedaj iz muzejskega arhiva izposojene Historični seminar ljubljanske univerze) v novo muz. zgradbo, je sam priznal, da je bilo po tej ponesrečeni preuredbi vsako prevzemanje na osnovi starih Perizhoffnovih repertorijev nemogoče. Naprosil je zato prof. Jul. Wallnerja, ki je takoj po preselitvi razporedil v novih prostorih vicedomski arhiv in se lotil urejevanja stanovskega arhiva. Škoda, da ni upošteval tehtnih navodil, ki jih je na prošnjo muz. vodstva poslal 16. nov. 1884 prof. Arn. Luschin-Ebengreuth iz Gradca. Bila je to le bolj preduredba. Akte je Wallner povezal v fasciklje, kakor so pač ležali in le redko jih je zbral po vsebini. Zato je napisal provizorni katalog kar s svinčnikom, a je žal opustil pristaviti zraven tudi staro konsignacijo, kar je za kontrolo starejših citatov usodno.

Novemu kustosu Müllnerju je potem predložil spomladi 1889 celoten program za ureditev in katalogizacijo, ki pa ni prišel do izvrševanja. Jeseni l. 1889 se je namreč Müllner dogovoril z novim kuratom prisilne delavnice A. Koblarjem, ki se je prostovoljno ponudil, da uredi arhiv. Deželni odbor mu je 1. apr. 1890 priznal 100 gld. letnega honorarja in mu naročil, da mora »arhiv urediti tako, da bodo njega

tvarine pregledne in sicer kolikor mogoče po onem sistemu, po katerem je tudi štajerski dež. arhiv v Gradcu urejen». Koblar je kronološko uredil serijo listin, v knjižnici pa je pričel s katalogizacijo. Delo je prva štiri leta uspešno napredovalo. Pozneje pa se je Koblar posvetil deloma tudi političnemu življenju. Vmes so prišla še nesporazumljenja s kustosom Müllnerjem, ki je o njem tožil, da mu brez njegove vednosti (kljub odloku dež. odbora z dne 16. jun. 1892) brskajoč za podatki za svojo »Argo« razmetava po knjižnici in arhivu in mu po cele kupe odnaša v svojo pisarno. Ob takih razmerah se je Koblar sam izrazil, da svoje mesto takoj zapusti, če se dobi sposoben domačin, ki bi prevzel delo v knjižnici in arhivu. Müllner se je te izjave oprijel, poročajoč jeseni 1899 dež. odboru, da se je taka moč našla v novem suplentu ljubljanske realke Fr. Komatarju. Ko pa je potem jeseni l. 1900 odšel Koblar za dekana v Kranj, je za posebno nagrado prevzel urejevanje arhiva kustos Müllner sam. Pravilno se je odločil, da razvrsti arhivalije po materijah. Vendar je pri tem delu pogosto marsikako skupino po nepotrebnem razbil, ker ni poznal zgodovinskega razvoja nekdanje oblastne administracije; tudi označba stare fascikulture ni vedno dovolj izčrpna. Šele po Müllnerjevem odhodu je prevzel vodstvo arhiva in knjižnice Komatar, ki je ob vakanci v vodstvu opozarjal na to in drugo muzejsko potrebo. Ko je z novim šolskim letom 1904 odšel prof. Komatar v Kranj, je začel knjižnico urejevati P. Radics. Razdril je Koblarjev vsebinski princip urejevanja in je knjige začel razvrščevati po stoletjih in letih. Novi kustos Schmid se je v poročilu na deželni odbor (spomladi l. 1905) takemu početju upravičeno uprl: »vsako nadaljno delo v tem smislu je docela nepotrebno in brez najmanjše koristi«.

Sistematično se je začela muz. knjižnica urejevati šele od l. 1926 dalje. Iz ozirov na prostor se je vodstvo odločilo za ureditev po formatu. Vendar pa se pred katalogizacijo strnejo posamezne stroke vedno v večje skupine. To je prikladno posebno za čas, dokler so razen inventarne knjige na razpolago le še matični listi. Strokovni katalog se bo napravil ob zaključku katalogizacije, ki pa ne more primerno napredovati, ker nima muzej zaenkrat na razpolago nobenega uradnika, ki bi mogel biti zaposlen izključno za postrežbo strankam in za delo v knjižnici in v arhivu. V tem slednjem so se po materijah fascikulirali razni specialni arhivi, vložili so se na svoje mesto raznešeni akti, srednjeveške listine so se opremile z regesti in se je napravil zanje listni katalog osebnih in krajevnih imen, ki se v njih imenujejo. Uredila se je dalje tudi zbirka kurend, obsmrtnic in plemiških diplom in napravil katalog za novo urejeno zbirko vladarskih patentov.

Spomeniški urad

Konservator dr. France Stelè

V ozki zvezi z Narodnim muzejem deluje Spomeniški urad, ki vrši v Dravski banovini vse posle nekdanje Centralne komisije za varstvo spomenikov. Ustanovljen je bil leta 1913 o priliki temeljite reorganizacije imenovane komisije kot eksponirani urad Centralne komisije za varstvo spomenikov v Ljubljani z delokrogom in pravicami Deželnega konservatorskega urada za Kranjsko. Po ustanovitvi skupne jugoslovanske države se je leta 1919 preimenoval v Spomeniški urad in razširil svoj delokrog na celo področje deželne vlade za Slovenijo. Po upravni delitvi tega ozemlja na Ljubljansko in Mariborsko oblast je urad posloval še nadalje za obe oblasti in pri tem razširil začasno svoje delo tudi na Mariborski oblasti pridruženo Medjimurje. Po organizaciji banske uprave Dravske banovine l. 1929 se je področje zopet skrčilo na prejšnji obseg, samo da je bila do 1. septembra 1931 začasno izločena Bela Krajina. Sedaj posluje zopet za vse ozemlje jugoslovanske Slovenije. Vodja urada je od začetka do danes konservator dr. France Stelè. Od početka proračunskega leta 1930/31 dalje je konservator obenem banski spomeniški referent.

Delo urada se giblje v dveh smereh, v upravni in znanstveni. Kot banski spomeniški referent je konservator upravno središče za vse spomeniške zadeve banovine. V izjavo dobiva vse zadevne akte vseh oddelkov in stavi banu predloge. Razen tega je v stalnem stiku z mestnimi načelstvi avtonomnih občin in z obema škofijskima ordinariatoma v Ljubljani in v Mariboru. Za vsa usodo spomenikov zadevajoča dela, o katerih je na ta način obveščen, daje navodila, kako jih izvršiti, da se ne oškodujejo ali celo ne uničijo dokumentarične poteze prizadetih spomenikov. Stalno zasleduje razvoj važnejših del, beleži in fotografira med delom odkrite nove spomeniške momente. Že tu se upravno nadzorstvo stika z znanstvenim raziskavanjem, ki mu je posvečena cela druga plat konservatorskega dela. Ta je namreč namenjena sistematičnemu raziskavanju spomenikov, njih preteklosti in njih medsebojnih razmerij. Več kot polstoletna praksa namreč uči, da je edino gotovo jamstvo za pravilno ocenitev

vrednot danega varstvenega ozemlja in za pravilno usmeritev varstvenih ukrepov temeljito znanstveno poznanje spomenikov. Zato je s spomeniškim varstvom povsod ozko zvezana sestava in objava topografsko sestavljenih inventarjev spomenikov. Že častni konservator A. Stegenšek je pričel pred vojno pri nas s tem nujnim delom, ki se po vojni s sodelovanjem Spomeniškega urada, Umetnostno zgodovinskega seminarja, Umetnostno zgodovinskega društva in Zgodovinskega društva v Mariboru uspešno nadaljuje. Poleg velike zbirke fotografij (okr. 6000 negativov) pa služi temu cilju tudi zbirka akvarelnih skic in kopij, pavz, talnih načrtov važnih spomenikov in priročna knjižnica. Naš spomeniški urad goji kot posebno stroko odkrivanje in raziskavanje ostankov srednjeveškega slikarstva v Sloveniji. Na tem področju se nahajajo tudi njegovi najvažnejši znanstveni uspehi, ki so omogočili izpopolniti vrsto spomenikov stenskega slikarstva do srede 13. stol. nazaj ter začrtati osnovne poteze razvoja naše umetnosti do srede 12. stol. nazaj. Kratka zgodovina teh odkritij je sledeča: Prvo leto obstoja urada 1913/14 je služilo konservatorju za splošno orientacijo v materialu. Plod te poglobitve v stvarino je l. 1924 tiskani Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Na rezultate te orientacije oprto se je takoj po vojni pričelo samostojno raziskovalno delo. Leta 1921 so bile preiskane in deloma na novo odkrite freske iz srede 14. in konca 15. stol. v stari cerkvi sv. Ožbalda na Jezerskem. Poiskan je bil v skladišču Narodne galerije na Dunaju in pozneje v ZUZ objavljeni velevažni slikani oltar iz začetka 16. stol. iz Kranja. Leta 1922 so bile najdene v cerkvi v Mrzlati vasi in prenešene v muzej 4 table s 6 slikami iz srede 16. stol. Na Muljavi so bile l. 1922 in 1923 odkrite deloma pobeljene freske Janeza iz Ljubljane v prezbiteriju in ladji in ugotovljeno, da je letnica postanka 1456 ne pa 1453. Leta 1923 so bile preiskane vse do tedaj znane srednjeveške freske na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju. Leta 1924 so bile preiskane in deloma na novo odkrite freske Janeza iz Ljubljane v cerkvi na Kamenem Vrhu pri Ambrusu in ugotovljena letnica postanka 1459. Isto leto so bile preiskane freske v Šoški dolini. Leta 1925 in 1926 so bile odkrite tri plasti fresk v podružnici na Vrzdencu pri Horjulu iz začetka 14., prvih desetletij 15. in iz druge polovice 15. stol. Leta 1926 so bile ponovno preiskane freske iz 14. stol. v Prekmurju in nedvomno ugotovljeno, da so delo različnih rok in delavnic. Leta 1926 in 1927 je bil restavriran slikani strop v stari grofiji v Celju, prvi veliki spomenik zgodnjega baroka v Sloveniji. Leta 1927 so bile odkrite renesanske freske iz l. 1526 v podružnici Marija Gradec pri Laškem; prenovljena je bila notranjščina župne cerkve v Stični in ugotovljeni važni stavbno zgodovinski detajli prvotne romanske cerkve. Leta 1928 so bili odkriti važni detajli prvotne samostanske stavbe dominikanskega samostana v Ptujju iz prve polovice 13. stol. ter freske iz srede 14. stol. in okr. 1520 istotam. Leta 1928 in 1929 so bile odkrite doslej deloma pobeljene freske v prezbiteriju stare cerkve v Turnišču iz prve polovice 14. in iz druge

polovice 14. stol. Leta 1929 so bile preiskane doslej neocenjene freske v podružnici na Čelovniku pri Zidanem mostu in na Vihru pri Št. Rupertu iz konca 15. stol. V podružnici v Stari Fužini v Bohinju so bile na fasadi odkrite freske iz prve polovice 15. stol. Leta 1930 sta bili odkriti in restavrirani dve plasti fresk iz prve polovice 14. in srede 15. stol. v župni cerkvi v Vitanju. Leta 1930 in 1931 je bila odkrita in restavrirana v baročni zazidana arhitektura iz prve polovice 13. stol. z bogatimi dekorativnimi detajli v samostanski cerkvi v Kostanjevici. Leta 1931 je bil restavriran velevažni slikani oltar iz Ptuja, katerega glavne slike je izvršil sredi 15. stol. Konrad Laib. Odkriti so bili ostanki fresk iz druge polovice 13. stol. v minoritski cerkvi v Ptuj.

Do proglasitve novega zakona o muzejih in varstvu starin za celo državo temelji spomeniško varstvo v Sloveniji na sledečih podlagah: Statut bivše avstrijske centralne komisije za varstvo spomenikov, objavljen z odlokom Ministrstva za uk in bogočastje z dne 2. avgusta 1911 in 12. aprila 1916 ter instrukcija za deželne konservatorje, objavljena z odlokom Ministrstva za uk in bogočastje z dne 7. februarja 1917 št. 20107 ex 1916. Glede varstva arheoloških in prazgodovinskih izkopnin posebej: Odredba deželnega predsedstva za Kranjsko št. 5214/Pr. z dne 24. decembra 1913. Glede varstva premakljivih spomenikov, prodaje in izvoza v inozemstvo posebej: Naredba Deželne vlade za Slovenijo z dne 26. marca 1921, Ur. List III., št. 64. Kolikor niso modificirane po novejših navedenih odredbah, v posameznih slučajih lahko služijo v oporo in še vedno veljajo tudi sledeče določbe bivšega avstrijskega Političnega zakonika: Hofkanzleidekret z dne 28. decembra 1818, Polit. Ges. Sammlung zv. 46, št. 124 in Hofkanzlei-Ministerialschreiben z dne 3. aprila 1827, Polit. Ges. Sammlung zv. 55, št. 46 (str. 71), ki prejšnjo naredbo modificira. Hofkanzleidekret z dne 30. julija 1828, Polit. Ges. Sammlung zv. 56, št. 79 (str. 243). Hofkanzleidekret z dne 15. junija 1846, Polit. Ges. Sammlung zv. 74, št. 77. Hofkanzleidekret z dne 14. avgusta 1846, Polit. Ges. Sammlung zv. 74, št. 92. Odredba Ministrstva za uk in bogočastje z dne 27. aprila 1856, št. 4882, odredba z dne 9. januarja 1861, št. 17552 in odredba z dne 30. januarja 1887, št. 10421 ex 1886. Odredba Ministrstva za notranje zadeve z dne 13. februarja 1875, št. 612/M. I. in z dne 19. novembra 1893, št. 3659/M. I.

Literatura. Poročila o delovanju Spomeniškega urada izhajajo od l. 1921 dalje v Zborniku za umetnostno zgodovino. — J. Mal in Fr. Stelè: Kratka navodila za ohranitev arhivov in glavna načela spomeniškega varstva, Maribor 1928.

Kazalo.

	Stran
Predgovor	3
Zgodovinski pregled. <i>Jos. Mal</i>	5
Arheološki oddelek. <i>R. Ložar</i>	21
A. Uvod	21
B. Doba kolišč na Ljubljanskem barju in doba bakra in brona	25
a) Doba kolišč (ok. 3000—2000 pr. Kr.)	25
b) Doba bakra in brona (ok. 2000—1000 pr. Kr.)	32
C. Doba železa. Hallstatt in La-Tène	35
a) Splošno	35
b) Hallstattska doba na Kranjskem (1000—400 pr. Kr.)	37
Vače	38
Stopnja Vače I.	42
Stopnja Vače II.	44
Ostala najdišča	48
c) Laténska doba na Kranjskem (400—50 pr. Kr.)	49
Č. Rimska doba (ok. 50 pr. Kr. do 407/8 po Kr.)	54
a) Izvenljubljska najdišča	61
b) Emona	64
D. Lapidarij	69
E. Doba preseljevanja narodov in naselitve Slovencev	75
Numizmatična zbirka. <i>B. Saria</i>	80
Likovna umetnost. <i>Fr. Stelè</i>	93
Obrtni oddelek. <i>Jos. Mal</i>	118
Kovinski izdelki	119
Emajl in steklo	134
Keramika	139
Veznine in razne druge obrti	147
Pohištvo	158
Knjižnica in arhiv. <i>Jos. Mal</i>	176
Spomeniški urad. <i>Fr. Stelè</i>	181

